

Nederland

in 2016

Een economisch overzicht

Nederland in

2016

Een economisch overzicht

Verklaring van tekens

Niets (blanco)	Een cijfer kan op logische gronden niet voorkomen
.	Het cijfer is onbekend, onvoldoende betrouwbaar of geheim
*	Voorlopige cijfers
**	Nader voorlopige cijfers
2016-2017	2016 tot en met 2017
2016/2017	Het gemiddelde over de jaren 2016 tot en met 2017
2016/'17	Oogstjaar, boekjaar, schooljaar enz., beginnend in 2016 en eindigend in 2017
2014/'15-2016/'17	Oogstjaar, boekjaar, enz., 2014/'15 tot en met 2016/'17

In geval van afronding kan het voorkomen dat het weergegeven totaal niet overeenstemt met de som van de getallen.

Colofon

Uitgever

Centraal Bureau voor de Statistiek
Henri Faasdreef 312, 2492 JP Den Haag
www.cbs.nl

Prepress

CCN Creatie, Den Haag

Ontwerp

Edenspiekermann

Inlichtingen

Tel. 088 570 70 70
Via contactformulier: www.cbs.nl/infoservice

ISBN: 978 90 357 2187-6

© Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag/Heerlen/Bonaire, 2017.
Vereenvoudigen is toegestaan, mits het CBS als bron wordt vermeld.

Voorwoord

Het hele jaar door brengt het CBS cijfers en nieuwsberichten die een ontwikkeling geven van een deelaspect van de economie, zoals de werkloosheid, de investeringen en het consumentenvertrouwen. Eén keer per jaar zet het CBS al deze ontwikkelingen naast elkaar in de publicatie *Nederland in 20XX*. De huidige editie is de vijfde in de reeks. De publicatie verschijnt steevast eind maart, tegelijk met de eerste jaarcijfers over het beschikbaar inkomen van huishoudens, de winsten van ondernemingen en de overheidsfinanciën. Met deze en vele andere jaarcijfers die al eerder zijn uitgebracht wordt een tamelijk volledig beeld van de Nederlandse economie geschetst, zodat de diepere trends en de samenhang zichtbaar worden.

Directeur-Generaal
Dr. T.B.P.M. Tjin-A-Tsoi

Den Haag/Heerlen/Bonaire, maart 2017

De belangrijkste economische ontwikkelingen van 2016

Gestage klim uit diep dal

Nederland heeft de crisis achter zich gelaten. De economie groeide in 2016 met 2,2 procent een fractie sneller dan vorig jaar. Er kwamen, net als een jaar eerder, ongeveer honderdduizend banen bij en de werkloosheid kende de sterkste daling in tien jaar tijd. Het bbp per inwoner lag eind 2016 weer boven het niveau van voor de crisis. Ook het overheidssaldo kwam voor het eerst sinds 2008 weer uit op een plus en de overheidsschuld daalde verder richting de EMU-norm van 60 procent. Vergeleken met onze buurlanden deed Nederland het ook goed. Het bbp van Nederland groeide sneller dan dat van België en Duitsland, terwijl de aardgaswinning voor het derde achtereenvolgende jaar sterk omlaagging. De uitvoer groeide onverminderd door, ook die van Nederlandse producten, waar ook de industrie van profiteerde.

Het herstel van de economie ging hand in hand met het herstel van de markt voor koopwoningen. Het aantal verkochte woningen overtrof het recordniveau van 2006. Ook de huizenprijzen stijgen al sinds midden 2013. In het kielzog van de woningmarkt trekt ook de consumptie aan. Het aantal (Nederlandse en buitenlandse) passagiers van en naar Nederlandse luchthavens bereikte in 2016 een record. De groei van de binnenlandse bestedingen vormt naast de export een belangrijke pijler onder het economisch herstel.

Omdat de inkomens van huishoudens gemiddeld verder toenamen, was er ruimte voor meer consumptie. In 2016 steeg het reëel beschikbaar inkomen van huishoudens met 1,4 procent. De stijging hing onder meer samen met het toegenomen aantal banen en de cao-loonstijging die uitzonderlijk hoog boven de (lage) inflatie uittorende. Het consumentenvertrouwen bereikte eind 2016 het hoogste niveau in ruim negen jaar. De industriële producenten bleven het hele jaar door positief gestemd, al was er een korte dip in de zomer. Ook de AEX-index ging in 2016 fors omhoog.

Op de recente goede prestaties valt wel wat af te dingen. De crisis die eraan voorafging was in Nederland dieper dan in menig ander Noordwest-Europees land. De economische ontwikkeling in de jaren 2008-2016 was in Nederland minder dan de gemiddelden van de Europese Unie en de eurozone. Verder nam het aantal

werklozen wel af, maar is de werkloosheid nog altijd hoger dan voor de crisis. Daarbij ligt de werkloosheid een stuk hoger dan in Duitsland, terwijl dit voor de crisis jarenlang andersom was. Overigens is de werkloosheid wel veel lager dan in de meeste EU-landen. Ook ligt het bbp per inwoner in Nederland nog altijd een stuk hoger dan in de meeste andere Europese landen.

Ondanks het recente herstel van de bouw, ligt de bouwproductie nog 10 procent onder het niveau van voor de crisis. De huizenprijzen stijgen, maar zijn evenmin terug op het oude niveau. Er zijn aanwijzingen dat de verdere bouwproductie vertraging oploopt. Het aantal vergunningen voor nieuwbouwwoningen daalde bijvoorbeeld ten opzichte van een jaar eerder. Bouwondernemers noemen zelf het tekort aan personeel als een belangrijke belemmering; desondanks liep de werkgelegenheid in de bouw verder achteruit. Er zijn nu 100 duizend banen minder in de bouw dan voor de crisis.

Het aantal WW-uitkeringen daalde weliswaar, maar ligt nog boven de 400 duizend. Ook nam het aantal bijstandsuitkeringen nog verder toe. Er waren 467 duizend personen (tot de AOW-gerechtigde leeftijd) afhankelijk van bijstand. Daarnaast zit de banengroei voor werknemers vooral in meer flexwerk, al nam het aantal werknemers met een vast contract voor het eerst sinds tijden weer toe. De stijging van het aantal zzp'ers vlakke behoorlijk af. Het aantal zelfstandigen met personeel nam daarentegen sterk toe. Overigens nam het totaal aantal banen van zelfstandigen wel af.

De stijging van de consumentenprijzen was met 0,3 procent de laagste in dertig jaar. Vanaf medio 2016 trekt de inflatie wel weer aan. De ontwikkeling van de olieprijs heeft hierop een grote invloed. De kerninflatie, de prijsontwikkeling exclusief energie, voeding, alcohol en tabak, bedroeg 0,8 procent. Nog altijd houdt de Europese Centrale Bank de rente laag en koopt zij obligaties op om de inflatie aan te wakkeren en economieën te stimuleren. De rentes voor overheden, bedrijven en huishoudens dalen en de hypotheekrentes liggen inmiddels op een historisch laag niveau.

Of de rente binnen afzienbare termijn weer omhoog gaat, is de vraag; en wat er dan gebeurt eveneens. De tijd zal ook leren of we met de uitslag van het Britse referendum over het EU-lidmaatschap en Donald Trump als nieuwe president van de Verenigde Staten een periode van protectionisme tegemoet gaan. Volgens de Wereldhandelsorganisatie is de groei van de wereldhandel gedurende 2016 al sterk vertraagd. Vooralsnog is daar in de Nederlandse exportcijfers niks van te zien. Ook de groeivertraging van China – in 2016 de zwakste groei in 25 jaar – lijkt nog niet van invloed op Nederland; de waarde van onze goederenexport naar China steeg met 16 procent.

De vergrijzing schrijdt ondertussen voort, al vlakke de stijging van het aantal AOW-uitkeringen wat af. In 2016 ontvingen 3,4 miljoen personen AOW. De totale bevolking groeide sneller dan in voorgaande jaren, met name door toegenomen immigratie vanuit onder meer Syrië. De natuurlijke aanwas ligt al jaren laag. Nederland overschreed in 2016 de grens van 17 miljoen inwoners. Door de vergrijzing is Nederland voor een verdere stijging van het bbp per inwoner sterker afhankelijk van de productiviteitsontwikkeling. Op dit vlak was 2016 een slecht jaar; de arbeidsproductiviteit groeide nauwelijks.

Eind 2016 sprak het kabinet de intentie uit dat energie ten behoeve van de Nederlandse economie uiterlijk in 2050 volledig CO₂-neutraal wordt opgewekt. De komende decennia zullen (als aan dit voornemen wordt vastgehouden) in het teken staan van deze energietransitie. In 2016 is er in elk geval een einde gekomen aan de verhoogde inzet van steenkool bij centrales. Hernieuwbare energie is momenteel goed voor 12,5 procent van de totale elektriciteitsproductie. De CO₂-uitstoot steeg in 2016 met 1,6 procent.

Inhoud

Voorwoord 3

De belangrijkste economische ontwikkelingen van 2016 4

1. Economie 9
2. Internationaal 13
3. Buitenlandse handel 17
4. Ondernemingen 21
5. Overheid 25
6. Huishoudens 29
7. Woningmarkt 33
8. Bedrijvendynamiek 37
9. Werkgelegenheid 41
10. Bevolking 45
11. Beroepsbevolking 49
12. Sociale Zekerheid 53
13. Prijzen 57
14. Financiële markten 61
15. Vertrouwen 65
16. Luchtvaart 69
17. Elektriciteit 73
18. CO₂-uitstoot 77

Gebeurtenissen in 2016 81

1.

Economie

Hoogste economische groei sinds crisis

De Nederlandse economie, afgemeten aan het bruto binnenlands product (bbp), groeide in 2016 iets harder dan in 2015. De groei was de hoogste sinds de start van de crisis in 2008. Vooral de investeringen en consumptie droegen hieraan bij. Ook de bijdrage van het saldo van uit- en invoer was positief. Het conjunctuurbeeld verbeterde gedurende 2016 verder.

Binnenlandse bestedingen meer bijgedragen aan groei

In 2016 was het bbp 2,2 procent groter dan in 2015. Vooral de binnenlandse bestedingen, investeringen en consumptie, droegen bij aan de groei. De bijdrage van de investeringen was wel kleiner dan in 2015. De consumptie van huishoudens en ook die van de overheid droegen juist iets meer bij. Verder was de bijdrage van het saldo van export en import positief, terwijl deze in 2015 nog negatief was. De positieve bijdrage van de export woog toen niet op tegen de negatieve bijdrage van de import.

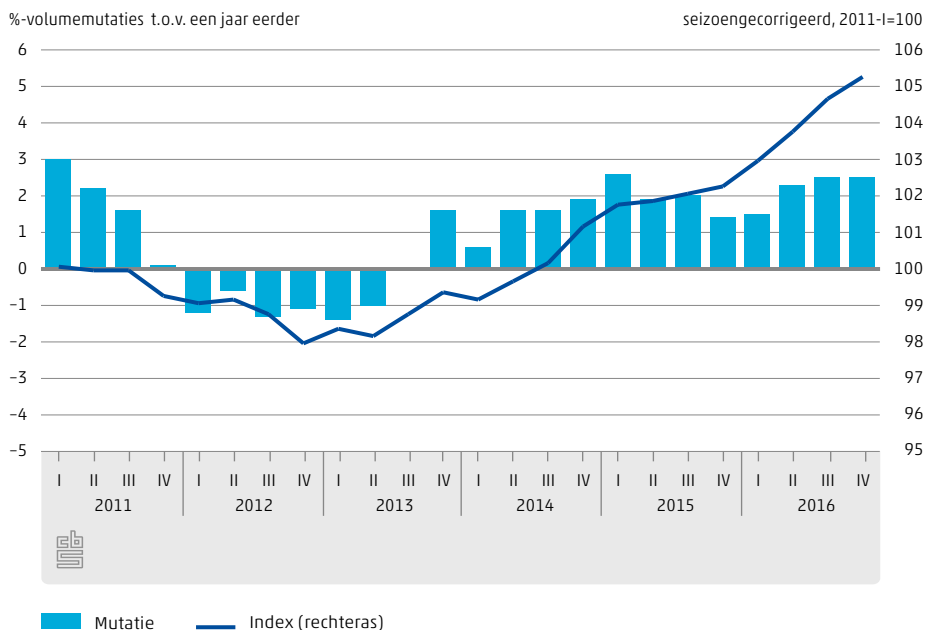
De investeringen groeiden in 2016 met bijna 5 procent. Daarnaast lag de uitvoer van goederen en diensten 3,4 procent en de invoer 3,7 procent hoger dan in 2015. De consumptie van gezinnen groeide met bijna 2 procent, terwijl de overheidsconsumptie met bijna 1 procent groeide.

Meer geïnvesteerd in woningen

Bedrijven, gezinnen en de overheid investeerden 4,8 procent meer dan in 2015. Vooral de investeringen in woningen trokken aan door het verdere herstel van de woningmarkt. Ook werd meer geïnvesteerd in bijvoorbeeld vrachtwagens en opleggers en communicatie-apparatuur.

De investeringen in personenauto's krompen daarentegen fors. De bijtellings-tarieven en de bpm zijn per 1 januari 2016 verhoogd, waardoor er voor bedrijven een fiscale prikkel was om de aanschaf van personenauto's naar 2015 te halen. In welke mate de verandering in de bijtelling invloed heeft gehad op zakelijke auto's, kan niet met cijfers van het CBS worden vastgesteld.

Omvang economie (bbp)

Bbp en bestedingen

	2012	2013	2014	2015	2016
	% -volumemutaties t.o.v. een jaar eerder				
Bbp	-1,1	-0,2	1,4	2,0	2,2
Invoer	2,7	1,0	4,2	5,8	3,7
Uitvoer	3,8	2,1	4,5	5,0	3,4
Consumptie huishoudens	-1,2	-1,0	0,3	1,8	1,7
Consumptie overheid	-1,3	-0,1	0,3	0,2	1,0
Investeringsen	-6,3	-4,3	2,3	9,9	4,8

Consumptie huishoudens toegenomen

De consumptie van gezinnen lag 1,7 procent hoger dan in 2015. Consumenten gaven vooral meer uit aan elektrische apparaten, kleding, auto's en het inrichten van hun huis. Ook verstookten ze meer gas. Verder gaven huishoudens meer uit in de horeca en aan recreatie en cultuur. Uitgaven aan diensten maakten ruim de helft van de totale consumptieve bestedingen uit.

De groei van de consumptie is in lijn met het verder aantrekken van de werkgelegenheid en de woningmarkt. In 2016 wisselde 20,5 procent meer woningen van eigenaar dan in 2015. Het consumentenvertrouwen bereikte eind 2016 het hoogste niveau in ruim negen jaar.

Conjunctuurbeeld verder verbeterd

Het conjunctuurbeeld volgens de Conjunctuurklok van het CBS verbeterde verder in 2016. De klok is een hulpmiddel voor het bepalen van de stand en het verloop van de Nederlandse conjunctuur. In de Conjunctuurklok komt vrijwel alle belangrijke economische informatie samen die het CBS tijdens de voorafgaande maand respectievelijk het voorafgaande kwartaal heeft gepubliceerd.

4,8%

groei van de investeringen

2.

Internationaal

Meeste eurozonelanden uit de crisis

In 2016 groeide het Nederlandse bruto binnenlands product (een belangrijke maatstaf voor de omvang van de economie) harder dan het gemiddelde van de eurozone. Net als de meeste landen binnen de eurozone is Nederland de crisis inmiddels helemaal te boven. In bijna alle Europese landen daalde de werkloosheid. Ook in Nederland kregen meer mensen een baan, maar het werkloosheidspercentage ligt nog niet op het niveau van voor de crisis. In Europa nam de inflatie licht toe, terwijl die in Nederland licht daalde.

Nederlandse economie groeide sneller dan eurozone

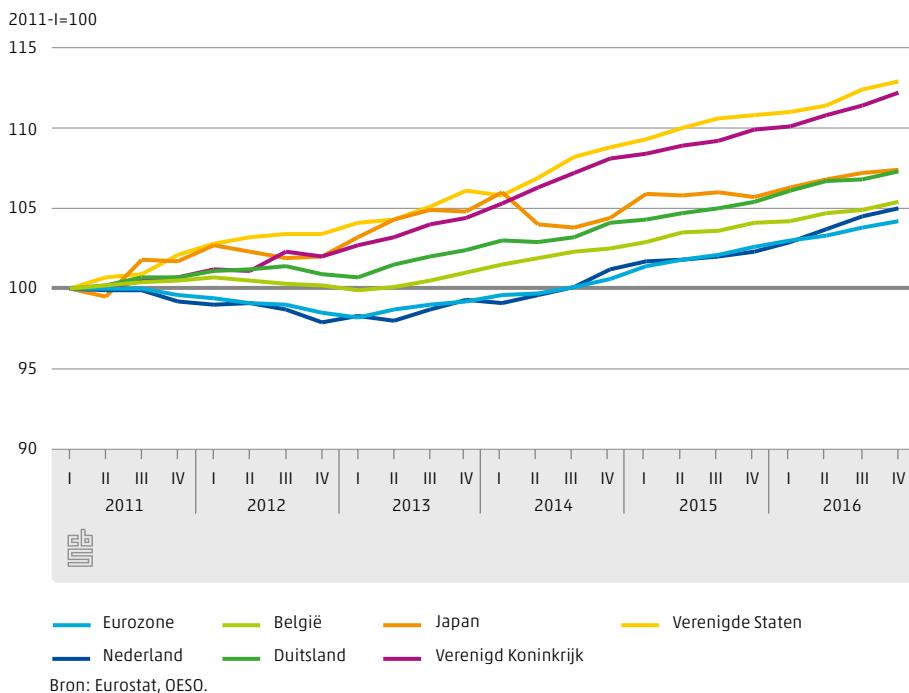
In alle Europese landen was er in 2016 sprake van economische groei. De economieën van de eurozone en de Europese Unie als geheel groeiden in 2016 gemiddeld met respectievelijk 1,7 en 1,9 procent. De Nederlandse economie groeide met 2,2 procent wat harder. De groei in ons land was hoger dan die in Duitsland (1,9 procent) en het Verenigd Koninkrijk (1,8 procent). Ook de economische groei in België (1,2 procent) en Frankrijk (1,2 procent) kwam in 2016 lager uit dan die van Nederland. Nederland deed het verder ook beter dan de Verenigde Staten; daar kwam de bbp-groei uit op 1,6 procent. In de opkomende economieën viel de groei in 2016 tegen vergeleken met voorgaande jaren. Zo had China met 6,7 procent de kleinste groei van het bbp in 26 jaar.

Europese werkloosheid gedaald

In de meeste landen van de eurozone is de werkloosheid in 2016 gedaald. Het gemiddelde van de eurozone daalde van 10,9 procent in 2015 tot 10,0 procent in 2016. Ook in Nederland daalde de werkloosheid, van 6,9 naar 6,0 procent van de beroepsbevolking. Toch is dit nog hoog vergeleken met voor de crisis; in 2008 was 3,7 procent werkloos. Ook in de Zuid-Europese landen met een hoog werkloosheidspercentage, daalde de werkloosheid in 2016. Hoewel daar ook de jeugdwerkloosheid daalde, zaten in Spanje en Portugal nog steeds veel jongeren zonder werk (respectievelijk 44,4 en 28,2 procent).

Oostenrijk is het enige West-Europese land waar de werkloosheid is gestegen: van 5,7 procent in 2015 naar 6,0 procent in 2016. Vergeleken met het gemiddelde

Economische groei

Werkloosheid en inflatie

	2008	2013	2014	2015	2016
% beroepsbevolking					
Werkloosheid					
Eurozone	7,6	12,0	11,6	10,9	10,0
Nederland	3,7	7,3	7,4	6,9	6,0
Duitsland	7,4	5,2	5,0	4,6	4,1
Frankrijk	7,4	10,3	10,3	10,4	10,0
Portugal	8,8	16,4	14,1	12,6	11,2
Spanje	11,3	26,1	24,5	22,1	19,6
Verenigd Koninkrijk	5,6	7,6	6,1	5,3	4,8
Verenigde Staten	5,8	7,4	6,2	5,3	4,9
%-mutaties t.o.v. een jaar eerder					
Inflatie					
Eurozone	3,3	1,3	0,4	0,0	0,2
Nederland	2,2	2,6	0,3	0,2	0,1
Duitsland	2,8	1,6	0,8	0,1	0,4
Frankrijk	3,2	1,0	0,6	0,1	0,3
Verenigd Koninkrijk	3,6	2,6	1,5	0,0	0,7
Verenigde Staten	4,4	1,2	1,3	-0,7	1,3

Bron: Eurostat.

van de eurozone is het niveau nog steeds relatief laag. Opvallend is het lage werkloosheidspercentage in Duitsland (4,1 procent). Vóór de crisis, in 2007, kende Duitsland nog een werkloosheidspercentage van 8,5 procent. Sindsdien is de werkloosheid hier bijna onafgebroken gedaald.

Inflatie in Europa iets hoger

In Europa nam in 2016 de inflatie licht toe. Dat komt mede doordat de olieprijsen aan het eind van 2016 voor het eerst in ruim twee jaar weer hoger lagen dan een jaar eerder. In de eurozone kwam de inflatie uit op 0,2 procent. In Nederland daarentegen, daalde de inflatie van 0,2 naar 0,1 procent (volgens de HICP). De Nederlandse inflatie werd in 2016 gedrukt door de prijsdaling van elektriciteit en een lagere huurstijging. In België steeg de inflatie van 0,6 tot 1,8, onder meer door de invloed van de verhoging van de productgebonden belasting om de belastingverlaging op arbeid te kunnen bekostigen.

4,1% werkloosheid
in Duitsland

3.

Buitenlandse handel

Groei buitenlandse handel houdt aan

Ook in 2016 groeide de Nederlandse export van goederen en diensten goed door. De import van goederen en diensten nam eveneens toe. Wel was voor zowel de export als de import de groei iets lager dan in 2015. Vooral een kleinere groei van de export én import van diensten drukte de groei.

Meer uitvoer van transportmiddelen en aardgas

Het volume van de uitvoer groeide met 3,4 procent in 2016, iets minder sterk dan in 2015. In totaal was de uitvoer goed voor 577 miljard euro. Aan de goederenkant nam de export met ruim 4 procent toe. Daarbij groeide de wederuitvoer van buitenlandse goederen harder dan de uitvoer van producten van Nederlandse makelij (2,4 procent).

De export van transportmiddelen groeide in volume met 13,7 procent, onder andere door de uitvoer van een olieplatform in het tweede kwartaal. De uitvoer van aardgas is toegenomen met 10,8 procent in vergelijking met een jaar eerder (dankzij een groeiende invoer). Verder is de export van aardolieproducten met 5,6 procent gestegen en de export van rubber- en kunststofproducten met 7,2 procent.

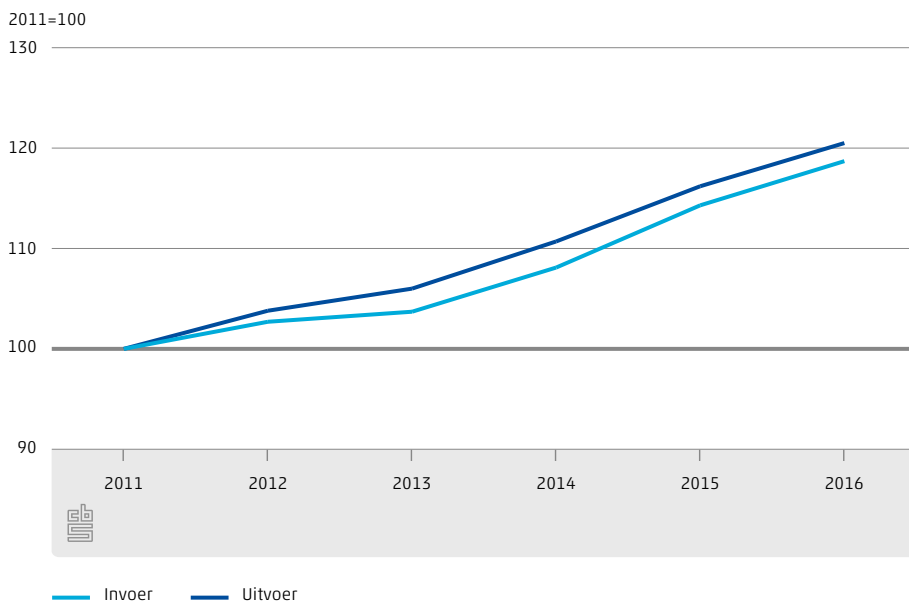
De export groeide aan de dienstenkant met 1,6 procent minder sterk dan voorgaande jaren.

Meer invoer van aardolieproducten en aardgas

Het volume van de import groeide met 3,7 procent in 2016 tot ruim 503 miljard euro. De invoer van goederen groeide met 4,7 procent harder dan de invoer van diensten (1,0 procent).

De import van aardgas is in 2016 met 10,5 procent gegroeid ten opzichte van een jaar eerder. Ook de import van aardolieproducten groeide fors (18,1 procent). Deze stijging ligt vooral bij diesel en benzine. De import van aardolie en overige delfstoffen maakten een lichte daling door.

Internationale handel in goederen en diensten, volume

Export van goederen, waarde top 10 landen¹⁾

	2011	2012	2013	2014	2016
	%-mutaties t.o.v. een jaar eerder				
Totaal	10,2	5,0	0,8	0,1	1,5
België	18,0	-0,3	-1,4	-0,7	-1,9
China	24,2	14,2	0,8	2,7	15,7
Duitsland	9,9	7,0	0,7	-2,3	-1,0
Frankrijk	11,6	0,0	-0,9	-1,2	4,1
Italië	5,0	0,3	1,1	-5,4	2,1
Polen	14,0	1,5	7,6	4,7	4,1
Spanje	-2,9	-3,2	-5,3	6,8	3,7
Verenigde Staten	16,3	3,2	-16,6	12,3	-1,4
Verenigd Koninkrijk	9,0	7,2	5,5	0,6	3,4
Zweden	8,2	-0,8	6,0	3,0	11,4

¹⁾ Wegens een aanpassing in de dataverzameling is de ontwikkeling van 2015 op 2014 niet goed te bepalen. Zie voor meer informatie de website van het CBS.

De invoer van de diensten nam met 1,0 procent toe ten opzichte van 2015. Deze relatief beperkte groei volgt op veel sterkere groei in 2015 en 2014.

Verenigde Staten belangrijkste handelspartner buiten de Europese Unie

Aan de top tien bestemmingen van de Nederlandse goederenexport, gemeten in euro's, is in 2016 weinig veranderd. De exportwaarde naar Duitsland, onze grootste bestemming, nam met 1,0 procent af. Ook naar België ging iets minder. De export van goederen naar het Verenigd Koninkrijk, onze derde handelspartner, nam toe met ruim 3 procent.

Buiten de Europese Unie is de Verenigde Staten de belangrijkste exportbestemming van goederen uit Nederland, van alle landen is het de zesde. Ruim 6 procent van de Nederlandse goederenhandel is met de VS. Belangrijke goederen van Nederlandse makelij die de oceaan oversteken zijn olieproducten, machines en bier. In 2016 is de exportwaarde iets afgenomen. Ook voor de Nederlandse import is de VS een belangrijke partner, in importwaarde de vierde. Zo importeert Nederland voor de eigen markt voor veel waarde aan vliegtuigen, sojabonen en auto-onderdelen uit de VS. Daarnaast importeert Nederland veel voor het Europese achterland uit de VS, zoals medicijnen, high-techproducten en medische hulpmiddelen.

3,4% meer export

4.

Ondernemingen

Bedrijfsleven zet herstel voort

De Nederlandse bedrijfstakken boekten in 2016 een productiegroei van gemiddeld 2,1 procent, de hoogste groei sinds 2007. De industrie groeide opnieuw en is volledig hersteld van de crisis. De zakelijke dienstverlening deed het mede door de uitzendbranche ook goed. Ondanks forse groei in de bouw ligt de toegevoegde waarde hier nog ver onder het niveau van voor 2008. De economische groei werd, net als in voorgaande jaren, getemperd door een krimpende delfstoffenwinning (voornamelijk aardgas).

Bouw groeit flink, maar is crisis nog niet te boven

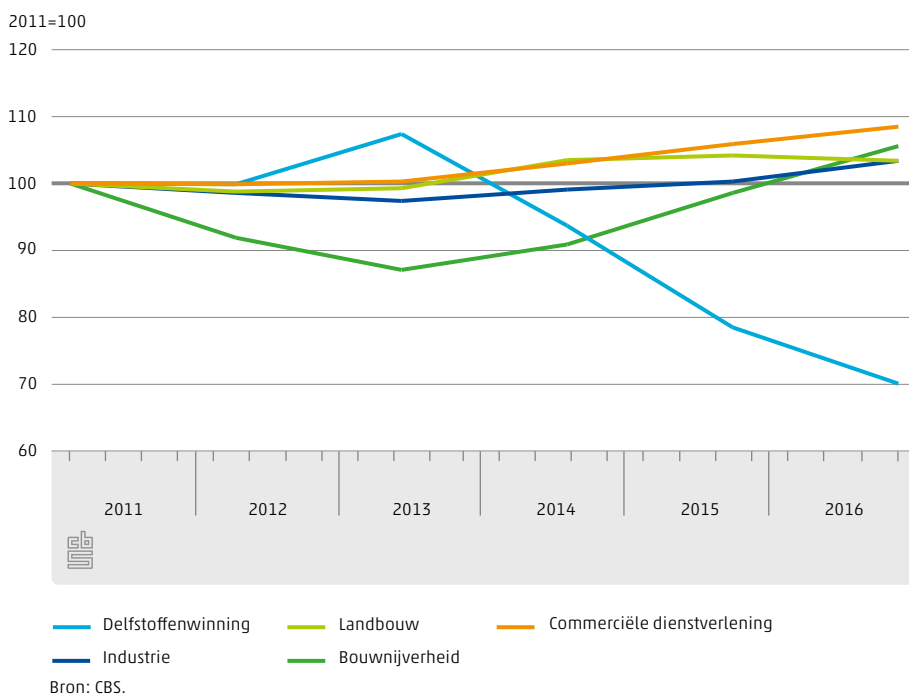
De bouw groeide met 7,6 procent in 2016. Sinds het dieptepunt werd bereikt in 2013, nam de toegevoegde waarde van de bouw in totaal met 21,8 procent toe. Het gaat hier echter om een inhaalslag: het niveau van voor de crisis lag nog 10 procent hoger. De groei van de bouwsector volgt op het aantrekken van de markt voor koopwoningen in 2014.

In tegenstelling tot de bouw heeft de industrie zich inmiddels volledig van de crisis hersteld. Door de derde jaargroei op rij, in 2016 met 3,3 procent, kwam het volume van de toegevoegde waarde net iets boven het niveau van 2008 uit. Ook de zakelijke dienstverlening groeide fors, met 4,4 procent in 2016. Dit kwam mede doordat de uitzendbranche het goed deed, wat was terug te zien in een stijging van het aantal uitzendkrachten. Daarnaast groeiden de reisbureaus zeer sterk.

Delfstoffenwinning krimpt

De delfstoffenwinning kromp in 2016 met 11,2 procent. De forse afname kwam voornamelijk door het productieplafond voor aardgas. Dit werd vanaf 2014 stapsgewijs ingesteld om het aantal door de gaswinningen veroorzaakte aardbevingen in de provincie Groningen terug te dringen. De delfstoffenwinning is na 2013 elk jaar fors gekrompen. De landbouw, bosbouw en visserij kromp in 2016 licht met 0,9 procent, na drie jaar van groei. De productie van plantaardige producten daalde licht, terwijl die door de veeteelt juist iets toenam.

Toegevoegde waarde van enkele bedrijfstakken

Winsten vennootschappen

	2012	2013	2014	2015	2016
	mld euro				
Niet-financiële vennootschappen					
Nettowinst vóór belasting	135,1	132,8	126,5	136,4	129,7
winst buitenlandse dochters	41,9	35,9	28,5	30,2	20,8
Financiële vennootschappen (excl. fin. inst. binnen concernverband)					
Nettowinst vóór belasting	18,8	22,1	22,4	23,8	21,5
winst buitenlandse dochters	5,4	6,4	8,0	8,5	8,3

Winsten bedrijven gedaald

In 2016 bedroeg de nettowinst voor belasting voor het Nederlandse bedrijfsleven 151,3 miljard euro, tegen 160,1 miljard in 2015.

De niet-financiële vennootschappen zagen hun winst dalen van 136,4 naar 129,7 miljard euro. Deze afname kwam vooral doordat er minder winst werd behaald op buitenlandse deelnemingen en door een hogere loonsom. Er werd wel meer geproduceerd dan in 2015.

De winst van de financiële vennootschappen daalde van 23,8 naar 21,5 miljard euro; 8,3 miljard werd in het buitenland behaald. Deze winst uit het buitenland is iets lager dan in 2015, toen die 8,5 miljard bedroeg. De financiële instellingen waren ongeveer evenveel geld kwijt aan lonen als in 2015.

In 2016 keerden de niet-financiële vennootschappen 39,1 miljard aan dividend uit, tegen 44,6 miljard een jaar eerder. De financiële instellingen keerden daarentegen iets meer dividend uit dan een jaar eerder. In 2016 werd voor 12,4 miljard aan dividend uitgekeerd, tegen 11,4 miljard in 2015.

7,6% groei in bouw

5.

Overheid

Sterke stijging overheidsinkomsten zorgt voor overschot

In 2016 had de overheid, voor het eerst sinds 2008, meer inkomsten dan uitgaven. Dit resulteerde in een overschot van 0,4 procent van het bbp. De belasting- en premie-inkomsten namen fors toe, zoals bijvoorbeeld die uit btw en vennootschapsbelasting. De overheidsuitgaven daalden licht. De schuldquote daalde verder en kwam eind 2016 uit op 62,3 procent van het bbp.

Overschot van 2,9 miljard euro

De overheid ontving in 2016 ruim 2,9 miljard euro meer dan zij uitgaf. In 2015 was er nog een tekort van 14,1 miljard euro. De laatste keer dat de overheid een overschot had, was in 2008. In de periode tussen 1995 en 2016 heeft de overheid zes keer een overschot kunnen optekenen.

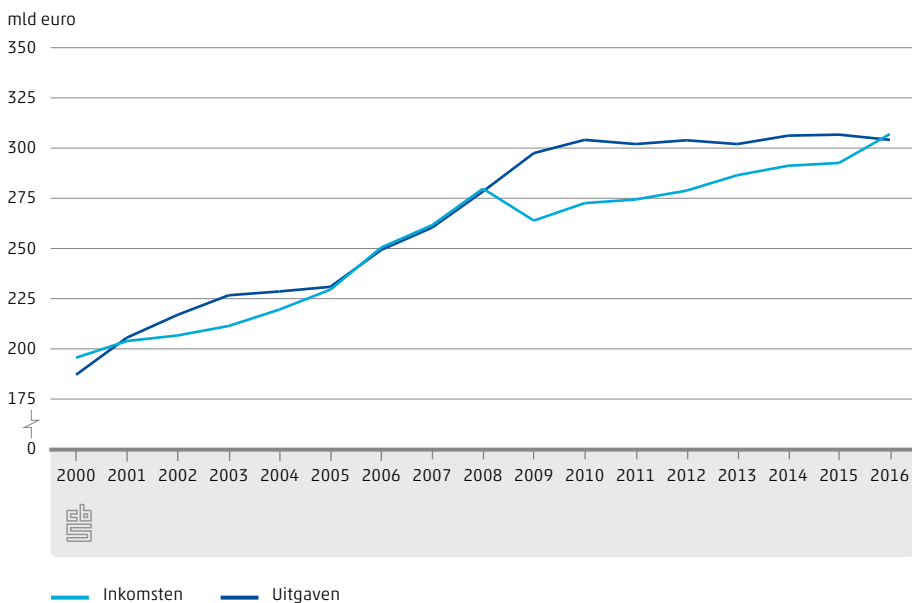
Het overheidssaldo als percentage van het bbp kwam uit op 0,4 procent. De begrotingsnormen van de Economische en Monetaire Unie houden onder meer in dat het tekort niet meer dan 3 procent van het bbp mag bedragen. Het laatste jaar dat Nederland niet aan deze norm voldeed, was 2012. Toen had de overheid een tekort van 3,9 procent. Sindsdien is het tekort gestaag afgenomen en omgeslagen naar een overschot in 2016.

Overheidsinkomsten sterk gestegen

In 2016 bedroegen de inkomsten van de overheid 307 miljard euro, ruim 14 miljard euro meer dan in 2015. De belasting- en premie-inkomsten, veruit de grootste bron van inkomsten voor de overheid, stegen met ruim 17 miljard euro. Zowel de btw als de vennootschapsbelasting namen toe, mede door de groei van de economie. De btw-inkomsten stegen met bijna 4 miljard. Bedrijven betaalden bijna 5 miljard euro meer aan vennootschapsbelasting dan in 2015. De loon- en inkomstenbelasting, inclusief de sociale premies, stegen met bijna 7 miljard.

De inkomsten uit belastingen en premies zijn de afgelopen drie jaar sneller toegenomen dan de overige inkomsten van de overheid. Tijdens dezelfde periode daalden aardgasbaten met meer dan drie kwart.

Inkomsten en uitgaven overheid

Overheidssaldo en -schuld

	2012	2013	2014	2015	2016
mld euro					
Overheidsinkomsten	278,8	286,5	291,2	292,6	307,0
waarvan uit belastingen en premies	230,3	236,5	246,4	252,6	269,8
Overheidsuitgaven	303,9	302,0	306,2	306,7	304,1
Overheidssaldo (EMU)	-25,1	-15,5	-15,0	-14,1	2,9
Overheidsschuld (EMU)	426,5	442,2	450,5	441,0	434,1
% bbp					
Overheidssaldo (EMU)	-3,9	-2,4	-2,3	-2,1	0,4
Overheidsschuld (EMU)	66,1	67,7	67,9	65,2	62,3
Overheidsinkomsten	43,2	43,9	43,9	43,2	44,0
waarvan uit belastingen en premies	35,7	36,2	37,2	37,3	38,7
Overheidsuitgaven	47,1	46,3	46,2	45,3	43,6

Overheidsuitgaven licht gedaald

De overheidsuitgaven zijn in 2016 gedaald met iets minder dan 3 miljard euro naar 304 miljard euro. Vanaf 2010 liggen de overheidsuitgaven vrijwel op hetzelfde niveau van net boven de 300 miljard euro.

De afdrachten aan de Europese Unie namen sterk af. De Nederlandse overheid kreeg in 2016 definitief een korting van meer dan 3 miljard euro op de afdrachten aan de EU over de afgelopen jaren. Ook betaalde de overheid minder rente. De rentelasten daalden met ongeveer 1 miljard euro, door de historisch lage rentetarieven en de afnemende schuld.

De uitgaven aan beloningen van werknemers in dienst van de overheid stegen sterk, vooral door cao-loonstijgingen. De sociale uitkeringen namen met 3 miljard euro toe. Dat waren vooral de AOW-uitkeringen en de zorguitgaven.

Schuldquote richting 60-procentnorm

De dalende trend van de overheidsschuld, die in 2015 begon, zette door. De overheidsschuld kwam eind 2016 uit op 434,1 miljard euro. Dit is een daling van 7 miljard euro vergeleken met een jaar eerder. De schuldquote kwam zo uit op 62,3 procent van het bbp, 2,9 procentpunt lager dan eind 2015. Hiermee nadert Nederland de EMU-norm voor de schuld van 60 procent van het bbp.

De schuldquote daalde zowel door de afname van de schuld als de groei van het bbp. De overheid loste in 2016 met name staatsobligaties en kortlopende leningen af. Dit gebeurde met geld dat was vrijgekomen uit onder meer de afwikkeling van rentederivaten en de verkoop van aandelen in ABN Amro, ASR en vastgoedbeheerorganisatie Propertize.

2,9 miljard euro
overschot

6.

Huishoudens

Hoger inkomen van huishoudens

Het reëel beschikbaar inkomen van huishoudens is in 2016 voor het tweede jaar op rij gestegen. Vooral de beloning van werknemers nam toe. Samen met het inkomen steeg ook de consumptie. Wel zijn huishoudens meer schulden aangegaan in 2016. Er werden meer woninghypotheken opgenomen dan afgelost en ook de studieschulden bleven stijgen. Doordat onder meer de spaartegoeden toenamen, verbeterde het financieel vermogenssaldo desondanks toch.

Beschikbaar inkomen stijgt

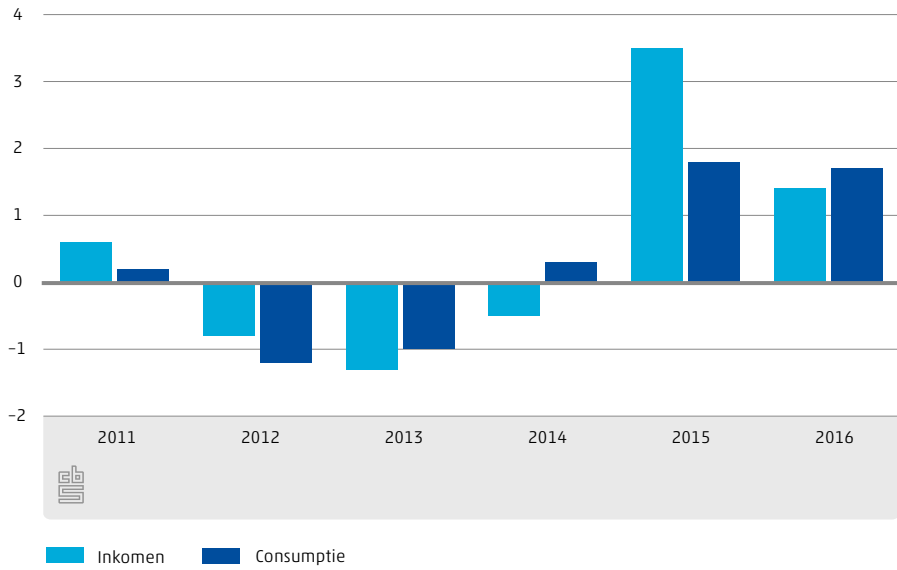
Het reëel beschikbaar inkomen van huishoudens nam in 2016 met 1,4 procent toe ten opzichte van een jaar eerder. Een belangrijke bron van de inkomensstijging was het loon van werknemers. Dit nam met 8,1 miljard euro, oftewel 3,2 procent, toe. Zowel de lonen per werknemer, als het aantal werkenden nam toe. De cao-lonen lagen 1,9 procent hoger dan een jaar eerder, de grootste toename sinds 2009. Deze toename komt voor een belangrijk deel voor rekening van de cao-sector overheid, waar de cao-lonen met 3,4 procent stegen. Ook het aantal banen van werknemers was 112 duizend hoger. Het inkomen van zelfstandigen nam eveneens toe, terwijl het aantal banen van zelfstandigen juist afnam (-13 duizend).

Belastingen en betaalde sociale premies hebben een negatieve invloed op het beschikbaar inkomen. Door de aantrekkende economie en de hogere inkomsten van werknemers en zelfstandigen is het totaal van belastingen en sociale premies met 7,1 miljard gestegen (+3,2 procent). Ten opzichte van een jaar eerder werd minder belasting betaald, maar juist meer premies. Beide transacties zijn sterk met elkaar verbonden, en door veranderingen in belastingschijven, premiepercentages en afrekeningen met eerdere jaren is het beter om ze in samenhang te beschouwen.

De consumptie van huishoudens nam met 1,7 procent toe, gecorrigeerd voor prijsstijgingen. De totale bruto besparingen (zowel de vrije besparingen, als de inleg voor het pensioen) bedroegen 43,4 miljard euro. In 2016 werden deze besparingen in grote mate gebruikt om te investeren. De bruto investeringen lagen 18 procent hoger dan een jaar eerder, voornamelijk door de extra aankopen van nieuwbouwwoningen.

Reëel beschikbaar inkomen en consumptie huishoudens

%-volumemutaties t.o.v. een jaar eerder

Financiële bezittingen en schulden van huishoudens

	2012	2013	2014	2015	2016
	mld euro				
Financiële bezittingen	1 902	1 871	2 120	2 195	2 314
spaartegoeden en overige deposito's	338	341	347	352	357
aandelen en overige deelnemingen	225	236	245	253	250
verzekerings- en pensioenregelingen	1 215	1 179	1 405	1 470	1 591
Schulden	829	819	827	838	845
woninghypotheken	671	654	652	656	664
Financieel vermogenssaldo	1 073	1 052	1 292	1 357	1 470

Financiële bezittingen toegenomen

Naast het reëel beschikbaar inkomen namen ook de financiële bezittingen van huishoudens toe (+119 miljard euro). De bezittingen van huishoudens bestaan vooral uit spaartegoeden, aandelen en de pensioenvoorziening. De gunstige beursontwikkelingen in de tweede helft van 2016 hebben geleid tot een waardestijging van het aandelenvermogen. Huishoudens kozen er voor om per saldo beursgenoteerde aandelen te verkopen, waardoor het totaal aandelenbezit nagenoeg gelijk gebleven is. De spaartegoeden van huishoudens namen met 5 miljard euro toe, vergelijkbaar met de ontwikkeling een jaar eerder.

De inleg in de pensioenpot bedroeg 61 miljard euro, terwijl er 42,5 miljard werd uitgekeerd. Per saldo werd hierdoor 18,5 miljard euro gespaard. Door de verdere daling van de rente is het vermogen dat pensioenfondsen nodig hebben om aan hun toekomstige verplichtingen te kunnen voldoen sterk opwaarts bijgesteld. De stijging was met 106 miljard euro veel hoger dan de collectieve (pensioengerelateerde) besparingen.

Het financieel vermogenssaldo exclusief deze pensioenrechten steeg met 6,9 miljard euro. In 2015 daalde dit saldo nog met ruim 11 miljard euro. In 2016 is de totale schuld van huishoudens gestegen met 6,5 miljard euro. De grootste schuldenpost van huishoudens zijn de hypotheeklen. Per saldo namen huishoudens voor 8,1 miljard euro meer hypotheeklen op dan dat ze aflostten. Ook de studieschulden zijn toegenomen, een trend die al langer zichtbaar is. De overige schulden bestaan voornamelijk uit consumptief krediet. Hierop hebben huishoudens per saldo afgelost. Huishoudens bezitten ook niet-financieel vermogen, voornamelijk woningen. Die zijn in deze cijfers niet meegenomen.

1,4% stijging
reëel beschikbaar inkomen

Woningmarkt

Woningmarkt trekt verder aan

De woningmarkt trok in 2016 verder aan. Het aantal verkochte huizen steeg voor het derde jaar op rij, tot een recordniveau, en de prijzen van bestaande koopwoningen zijn net als in 2015 gestegen. Het aantal verleende bouwvergunningen voor nieuwbouwwoningen beleefde een dip in de eerste helft van 2016, maar herstelde zich in de tweede helft. Uiteindelijk lag het jaartotaal iets lager dan in 2015. Wel nam in 2016 het aantal gereedgemaakte nieuwbouwwoningen met ruim 11 procent toe.

Meer woningen verkocht

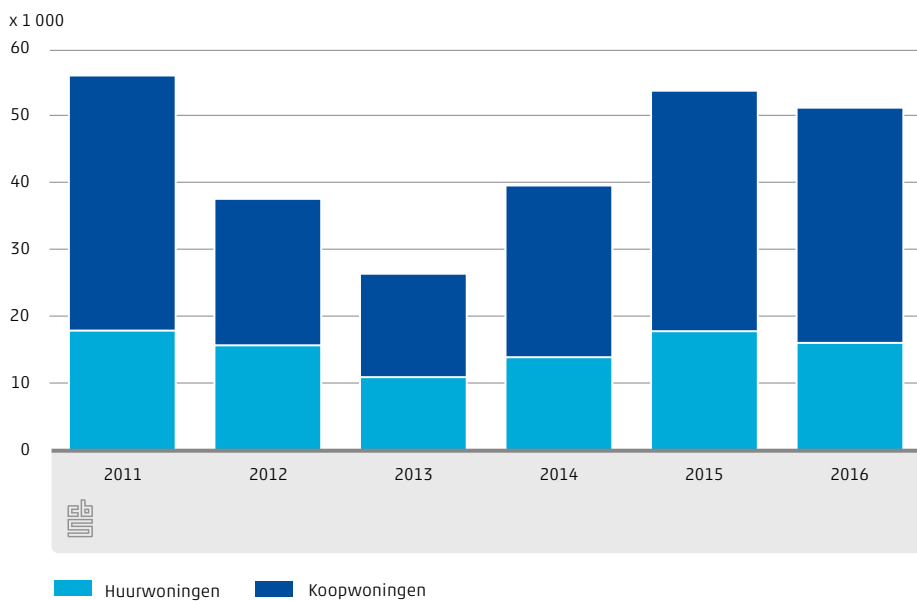
Bijna 215 duizend bestaande koopwoningen wisselden in 2016 van eigenaar. Dit is veel meer dan in 2015, toen er 178 duizend bestaande koopwoningen werden verkocht. In vergelijking met (voormalig) topjaar 2006 waren er in 2016 ruim 2 procent meer transacties.

De toename van het aantal verkopen was in 2016 het grootst bij vrijstaande woningen. Ten opzichte van 2015 wisselden ruim 25 procent meer woningen van dit type van eigenaar. In alle provincies steeg het aantal verkopen in 2016. Provincie Flevoland was de koploper met een stijging van ruim 28 procent. Noord-Holland vertoonde de kleinste stijging. In 2016 werden er in deze provincie bijna 40 duizend bestaande koopwoningen verkocht, ruim 11 procent meer dan in 2015.

Huizenprijzen klimmen verder uit dal

De prijzen van bestaande koopwoningen stegen in 2016 met 5 procent ten opzichte van het jaar daarvoor. Daarmee stegen de prijzen voor het derde jaar op rij en was dit meteen de grootste prijsstijging sinds 2002. In vergelijking met 2008 liggen de prijzen wel nog steeds ruim 12 procent lager. De grootste prijsstijging deed zich in 2016 voor bij appartementen. Van dit woningtype stegen de prijzen gemiddeld met 7,1 procent ten opzichte van 2015. Vrijstaande woningen stegen met 3,3 procent het minst in prijs. Regionaal waren er grote verschillen. Noord-Holland had met 8,2 procent de grootste gemiddelde prijsstijging. In Drenthe stegen de prijzen ten opzichte van het voorgaande jaar met 2,1 procent het minst. Dat Noord-Holland aan kop staat komt mede door de extreme prijsstijgingen in Amsterdam. Hier steeg de gemiddelde prijs van een bestaande koopwoning met 13,5 procent.

Afgegeven bouwvergunningen voor nieuwbouwwoningen

Verkopen en prijzen bestaande koopwoningen

	2012	2013	2014	2015	2016
	%-mutaties t.o.v. een jaar eerder				
Prijnsindex bestaande koopwoningen	-6,5	-6,6	0,9	2,8	5,0
	x 1 000				
Aantal transacties	117	110	154	178	215
	%-mutaties t.o.v. een jaar eerder				
Aantal transacties	-2,9	-6,1	39,4	16,1	20,5
Eengezinswoning: totaal	-0,2	-7,1	39,2	15,7	20,4
Tussenwoning	-2,7	-7,3	42,2	17,2	20,9
Hoekwoning	1,7	-6,2	34,1	15,4	15,5
Twee-onder-één-kap	1,5	-8,2	30,8	12,3	19,5
Vrijstaand	2,9	-6,8	45,1	15,1	25,1
Appartementen	-9,1	-3,1	42,3	10,8	22,8

Minder nieuwbouwvergunningen

In 2016 is voor 51 duizend nieuw te bouwen woningen een vergunning verleend, 3 duizend minder dan in 2015. Deze daling vond vooral plaats in de eerste helft van 2016. In tweede helft steeg het aantal vergunningen juist ten opzichte van dezelfde periode in 2015.

Het totaal aantal vergunningen voor koopwoningen daalde in 2016 met 2 procent, voor huurwoningen met 10 procent. Het aantal vergunde nieuwbouwwoningen lag in 2016 weliswaar hoger dan het dieptepunt van 2013, maar is zeker nog niet terug op het niveau van voor de crisis.

Bouwers voor de markt, zoals projectontwikkelaars, droegen met ruim 35 duizend vergunde nieuwbouwwoningen het meeste bij aan het totaal. Wel was dit aantal 8 procent lager dan in 2015. Het aantal te bouwen woningen in opdracht van overheden en woningbouwcorporaties daalde met 30 procent nog veel harder. Dit segment ontving in 2016 voor ruim 5 duizend nieuwbouwwoningen een vergunning. Alleen andere particuliere opdrachtgevers, die voor eigen gebruik bouwen, ontvingen voor meer nieuwe woningen een vergunning. Dit aantal steeg naar bijna 10,5 duizend, 38 procent meer dan in 2015.

Het aantal gereedgemelde nieuwbouwwoningen nam wel toe in 2016 en kwam uit op 54 duizend, ruim 11 procent meer dan een jaar eerder.

23% meer appartementen
verkocht

8.

Bedrijvendynamiek

Aantal bedrijven verder gegroeid

Het totale aantal bedrijven in Nederland steeg in 2016 naar bijna 1,6 miljoen. Er zijn vooral veel kleine bedrijven: bij de meeste bedrijven werkt niet meer dan één persoon. Zowel het aantal starters als het aantal stoppers nam toe. Het aantal faillissementen was het laagst sinds 2009.

Meer dan 1 miljoen eenmanszaken

In 2016 waren er voor het eerst meer dan 1 miljoen eenmanszaken, een populaire rechtsvorm bij zzp'ers. Dat betekent dat 2 op de 3 bedrijven in Nederland een eenmanszaak zijn. Tien jaar geleden gold dit voor de helft van het aantal bedrijven. In alle jaren sinds 2007 groeide het aantal eenmanszaken duidelijk sterker dan het aantal bedrijven met een andere rechtsvorm. Ruim een kwart van alle eenmanszaken is actief in de zakelijke dienstverlening.

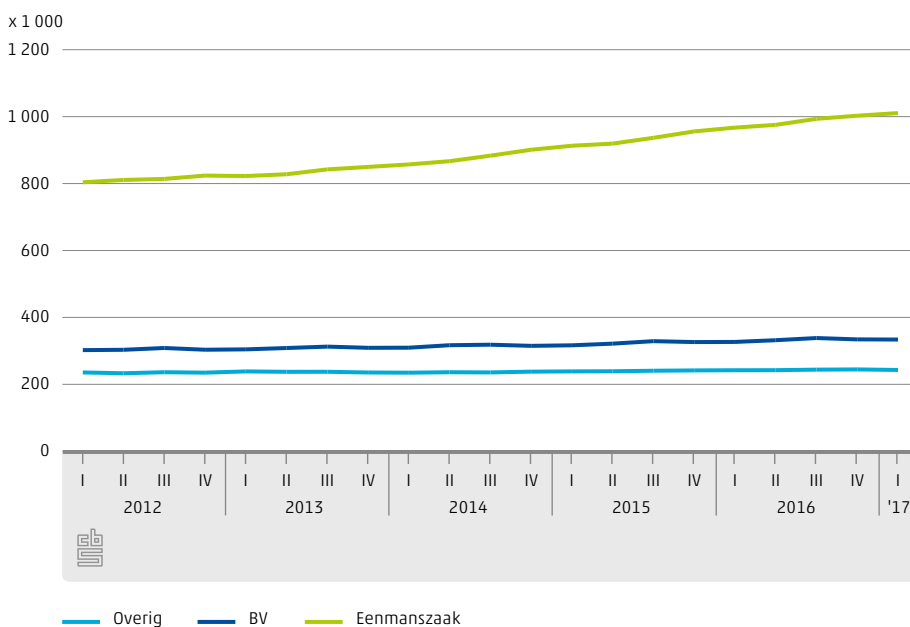
Het aantal besloten vennootschappen (BV's) ligt al jaren rond of iets boven de 300 duizend en stijgt licht, maar minder snel dan het aantal eenmanszaken. Ook sinds de invoering van de 'flex-bv' eind 2012, waardoor het gemakkelijker werd een BV op te richten, bleef dat het geval: sindsdien nam het aantal BV's toe met 10 procent, terwijl het aantal eenmanszaken met 20 procent toenam.

Meer dynamiek in 2016

Zowel het aantal gestarte bedrijven als het aantal bedrijven dat de poorten sloot was in 2016 groter dan in 2015. Het aantal nieuwe bedrijven nam met 2 procent toe en het aantal stoppers met bijna 20 procent. In de landbouw nam het aantal gestopte bedrijven, met bijna een derde, het sterkst toe, terwijl het aantal opgerichte bedrijven juist met een derde afnam. In de vervoer en opslag nam het aantal nieuwe bedrijven met 50 procent toe, vooral door startende taxibedrijven.

In 2016 startten de meeste bedrijven (bijna 12 duizend) in de management-adviesbranche. Andere veel gestarte bedrijfsactiviteiten zijn postorderbedrijven/webwinkels (ruim 8 duizend), praktijken van paramedici (7 duizend), financiële holdings (ruim 6,5 duizend) en de algemene bouw (6 duizend). Al deze branches zijn ook terug te vinden in de top-vijf van branches met de grootste aantallen stoppende bedrijven.

Aantal actieve bedrijven actief, naar rechtsvorm

Oprichtingen, opheffingen en faillissementen

	2012	2013	2014	2015	2016
	x 1 000				
Aantal oprichtingen	156,1	156,1	159,3	163,0	166,8
waaronder bedrijven met 0 of 1 werkzame persoon	140,1	141,6	145,9	150,4	155,5
Aantal opheffingen	127,1	114,4	100,4	99,7	117,5
waaronder bedrijven met 0 of 1 werkzame persoon	109,5	96,3	87,1	86,6	103,0
	aantal				
Totaal faillissementen	11 348	12 449	9 669	7 338	5 952
Personen	3 002	3 018	2 048	1 332	940
Bedrijven	8 346	9 431	7 621	6 006	5 012
Bedrijven en instellingen	7 349	8 376	6 645	5 271	4 399
Natuurlijke personen met eenmanszaak	997	1 055	976	735	613

Aantal faillissementen lager dan vorig jaar

Het totaal aantal faillissementen onder bedrijven kwam in 2016 uit op 5 012. Dat is 17 procent minder dan in 2015 en het laagste aantal sinds 2009. Het aantal faillissementen was veel lager dan het aantal opheffingen; niet elke opheffing wordt veroorzaakt door een faillissement. Er werden 4 399 bedrijven en instellingen failliet verklaard en 613 particulieren met een eenmanszaak. Net als in eerdere jaren werden ook in 2016 de meeste faillissementen uitgesproken in de handel, gevolgd door de financiële dienstverlening.

In nagenoeg alle bedrijfstakken is het aantal faillissementen afgenomen. Het sterkst was de afname in de landbouw (-36 procent), gevolgd door de bouw (-33 procent) en de sector informatie en communicatie (-31 procent). In de gezondheids- en welzijnzorg nam het aantal faillissementen juist toe met 5 procent.

36% minder faillissementen
in de landbouw

9.

Werkgelegenheid

Sterke banengroei

Het aantal banen van werknemers en zelfstandigen steeg in 2016 voor het tweede opeenvolgende jaar met circa 100 duizend. Er waren meer werknemersbanen, maar voor het eerst in dertien jaar nam het aantal banen van zelfstandigen af. Het aantal openstaande vacatures liep in 2016 verder op.

Recordaantal banen

Het aantal banen van werknemers nam in 2016 met 112 duizend toe tot 7,9 miljoen. Dit is de grootste toename sinds 2008. Door de economische crisis gingen de afgelopen jaren echter veel werknemersbanen verloren, zodat er nog steeds ruim 100 duizend werknemersbanen minder waren dan in 2008.

Het aantal banen van zelfstandigen nam sinds 2004 voortdurend toe, tot afgelopen jaar. In 2016 daalde het aantal banen van zelfstandigen met 13 duizend tot 2,1 miljoen banen. Dat zijn er nog steeds ruim 170 duizend meer dan in 2008.

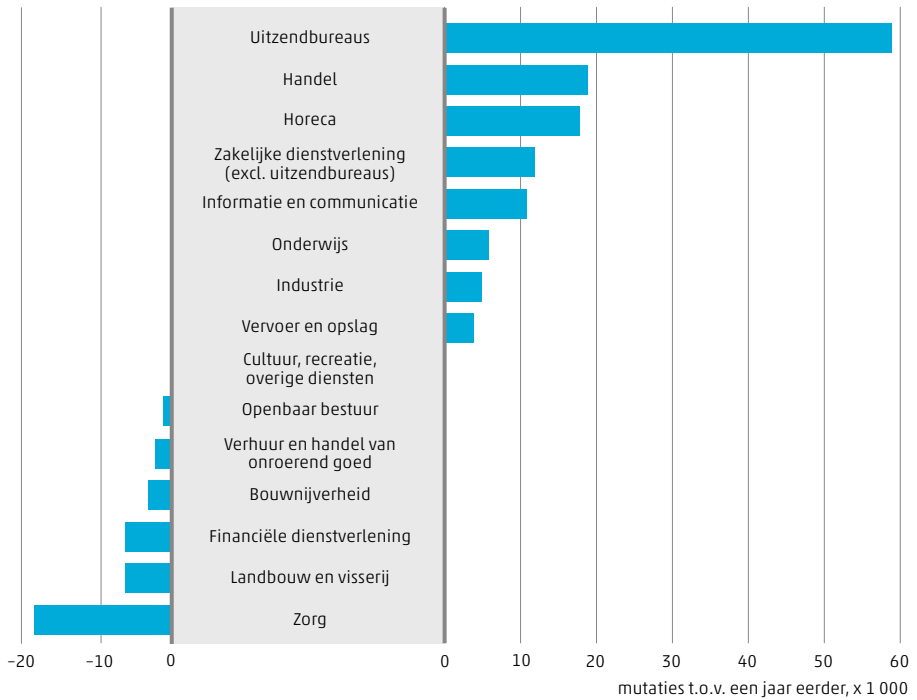
Samengeteld waren er in 2016 gemiddeld 10 miljoen banen van werknemers en zelfstandigen. Dat zijn er 98 duizend meer dan een jaar eerder en 68 duizend meer dan in 2008. Deze banen waren in handen van 8,9 miljoen werkzame personen. Elke 100 werkzame personen bezetten daarmee 112 banen. Hoewel het aantal werkzame personen in 2016 met 95 duizend toenam, waren er nog altijd 27 duizend mensen minder aan het werk dan in 2008, toen het aantal werkzame personen de hoogste stand bereikte.

Vooraf meer uitzendbanen

Vooraf de uitzendkrachten dragen bij aan de banengroei. Het aantal banen bij uitzendbureaus nam het afgelopen jaar toe met 59 duizend. Ook in 2015 leunde de banengroei vooral op uitzendkrachten. Inmiddels is de uitzendbranche goed voor 7 procent van alle banen.

De werkgelegenheid trekt ook aan in de handel en de horeca. In deze twee bedrijfstakken kwamen er in 2016 respectievelijk 19 en 18 duizend banen bij. Daarentegen gingen er voor het vierde jaar op rij veel banen verloren in de zorg. Ook in de landbouw en visserij, de bouwnijverheid en de financiële dienstverlening liep de werkgelegenheid terug. In de bouwnijverheid waren

Banengroei in 2016

Werkgelegenheid

	2012	2013	2014	2015	2016
	x 1 000				
Werkzame personen	8 836	8 732	8 711	8 792	8 887
Banen					
Totaal	9 923	9 789	9 773	9 883	9 981
Banen van werknemers	7 908	7 769	7 730	7 807	7 919
Banen van zelfstandigen	2 015	2 019	2 043	2 075	2 062
Vacatures					
Openstaand	112	95	108	130	156
Ontstaan	658	622	711	824	915
Vervuld	679	624	689	800	887

er in 2016 ruim 100 duizend banen minder dan in 2008 (-18 procent). In de financiële dienstverlening gingen er tussen 2008 en 2016 50 duizend banen verloren (-17 procent).

Aantal vacatures loopt verder op

Het aantal openstaande vacatures steeg in 2016 met 26 duizend tot gemiddeld 156 duizend. Dit is de hoogste stand sinds het recordaantal vacatures in 2008. Toen waren er 240 duizend openstaande vacatures. Sinds de tweede helft van 2013 loopt het aantal vacatures op. De stijging van het aantal vacatures in 2016 vond plaats over de gehele linie, maar was het sterkst in de zorg (+6 duizend vacatures), ondanks dat daar nog banen verloren gingen. Ook in de handel, de zakelijke dienstverlening en de horeca loopt het aantal openstaande vacatures op.

Het aantal vacatures dat in de loop van een jaar ontstaat of vervuld wordt, ligt veel hoger dan het gemiddeld aantal openstaande vacatures. In de jaren 2006-2008 ontstonden per jaar meer dan 1 miljoen vacatures en werden ook meer dan 1 miljoen vacatures vervuld. Hierna zijn deze aantallen teruggelopen tot ruim 600 duizend in 2013. In 2016 ontstonden inmiddels al weer 915 duizend nieuwe vacatures en werden 887 duizend vacatures vervuld. Dit zijn de hoogste aantallen in acht jaar.

98 000 banen erbij

10.

Bevolking

Bevolking sterk gegroeid

De Nederlandse bevolking groeide hard in 2016. In maart werd de grens van 17 miljoen inwoners gepasseerd. Deze groei kwam vooral door migranten uit Syrië, aangezien de natuurlijke aanwas van meer geboorten dan overledenen beperkt was. Inmiddels telt de bevolking bijna 17,1 miljoen geregistreeerde inwoners.

Bevolkingsgroei vooral door migratie

Volgens de voorlopige cijfers kwamen er in 2016 per saldo bijna 103 duizend mensen bij. Het groeitempo is sinds het begin van deze eeuw niet zo hoog geweest. Toen bestond de groei nog voor een belangrijk deel uit natuurlijke aanwas (geboorte minus sterfte). Nu droeg buitenlandse migratie het meest bij aan de groei. In 2016 kwamen er ruim 79 duizend mensen bij doordat er zich meer mensen in Nederland vestigden en inschreven bij een gemeente dan er vertrokken. De groei door natuurlijke aanwas bleef in 2016 wederom beperkt. Het aantal geboorten nam weliswaar iets toe, maar het aantal sterfgevallen steeg ook. Per saldo kwam het geboorteoverschot uit op 23,5 duizend.

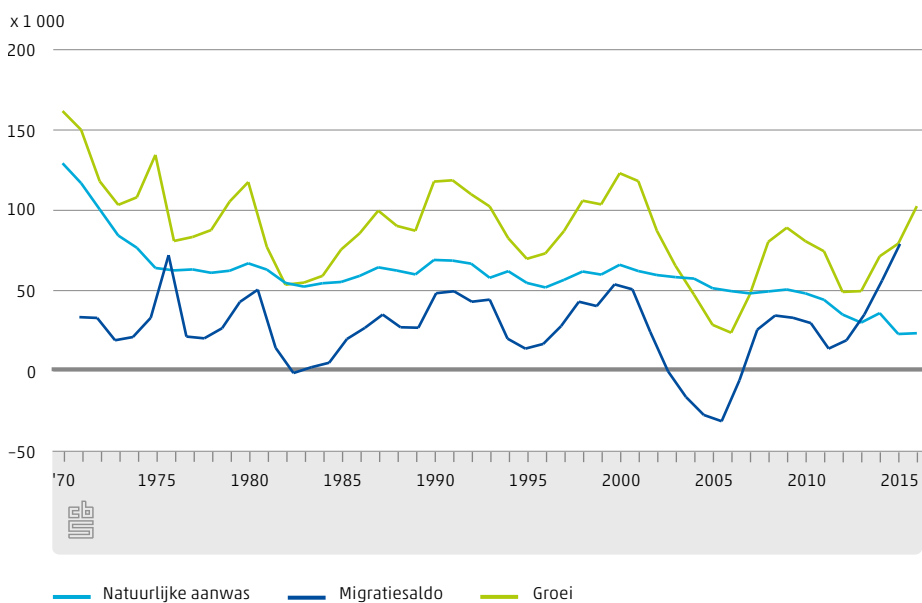
Meer immigratie, minder emigratie

Het hogere migratiesaldo heeft vooral te maken met de aanzienlijk toegenomen immigratie. In 2016 steeg het aantal asielmigranten ten opzichte van 2015, maar ook bij andere groepen was er sprake van een toename. Er kwamen bijvoorbeeld meer mensen bij uit onze buurlanden Duitsland, België en het Verenigd Koninkrijk.

Vluchtelingen uit Syrië domineren bevolkingsgroei

Op een paar uitzonderingen na zijn bijna alle bevolkingsgroepen met een migratieachtergrond in aantal gestegen. Ruim een kwart van de bevolkingsgroei komt voor rekening van met name eerstegeneratie Syriërs (29 duizend): personen die in Syrië zijn geboren en naar Nederland zijn gemigreerd. De groei van de Syrische tweede generatie (in Nederland geboren personen met minstens één ouder met een Syrische achtergrond) was met 2 duizend nog bescheiden. Het aantal personen met een migratieachtergrond uit een van de landen van de

Bevolkingsontwikkeling

Bevolkingsontwikkeling

	2012	2013	2014	2015	2016
	x 1 000				
Levendgeborenen	176,0	171,3	175,2	170,5	172,5
Overledenen	140,8	141,2	139,2	147,1	149,0
Immigratie	158,4	164,8	182,9	204,6	230,7
Emigratie	144,5	145,7	147,9	149,5	151,6
Natuurlijke aanwas	35,1	30,1	36,0	23,4	23,5
Migratiesaldo	13,9	19,6	35,1	55,1	79,1
Bevolkingsgroei	49,2	49,7	71,4	78,4	102,6

Europese Unie nam met ongeveer 25 duizend toe, vooral door migratie. Daar droegen personen met een Poolse achtergrond met bijna 9 duizend het meest aan bij.

Ook de stijging van het aantal personen met migratieachtergrond uit India, Eritrea en Ethiopië komt voor rekening van de eerste generatie. De groei van het aantal mensen met een Turkse of Marokkaanse achtergrond komt vrijwel volledig voor rekening van de tweede generatie. Het aantal Marokkanen van de eerste generatie bleef vrijwel gelijk, het aantal eerstegeneratie Turken daalde zelfs iets. Dit komt zowel door emigratie als door sterfte.

Daling bij Duitse, Indonesische en Nederlandse achtergrond

Het aantal personen met een Nederlandse achtergrond daalde in 2016 met 3 duizend. Ook het aantal personen met een Duitse achtergrond daalde met 3 duizend, ongeveer 1 procent van alle personen met een Duitse achtergrond. Verder daalde het aantal personen met een Indonesische achtergrond. Bij beide bevolkingsgroepen speelt de vergrijzing en de daarbij behorende hogere sterfte een rol. Het aantal tweedegeneratie personen met een Somalische of Surinaamse achtergrond steeg, terwijl de eerste generatie daalde. Meer dan de helft van de eerstegeneratie Somaliërs die naar het buitenland vertrekken gaat naar het Verenigd Koninkrijk. Bij Surinamers wordt de daling van de eerste generatie vooral veroorzaakt door sterfte.

102 600 inwoners erbij

11.

Beroepsbevolking

Sterkste daling werkloosheid in 10 jaar

De werkloosheid daalde in 2016 sterker dan in de jaren daarvoor en het aantal personen met betaald werk steeg. Het aantal werknemers met een vaste arbeidsrelatie steeg in 2016 voor het eerst sinds 2008. Het aantal flexwerkers nam echter sterker toe, net als in de jaren daarvoor. Ook steeg het aantal zelfstandigen opnieuw. Wel vlakke de groei van het aantal zelfstandigen zonder personeel af.

Werkloosheid sterk gedaald

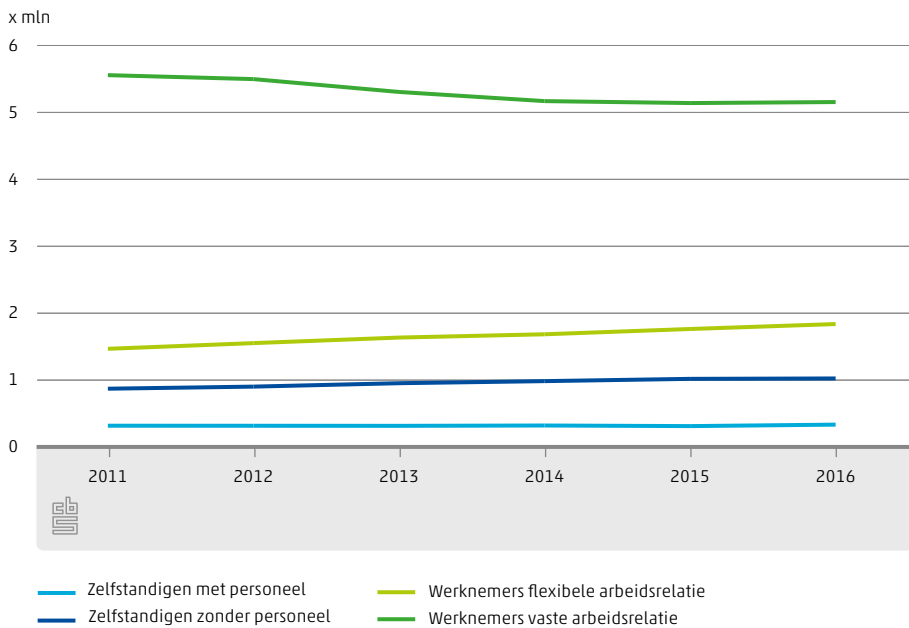
In 2016 waren gemiddeld 538 duizend personen werkloos. Dat komt neer op 6,0 procent van de beroepsbevolking, het totaal van werkenden en werklozen. Een jaar eerder was dat nog 6,9 procent. Tien jaar geleden, in 2006, was er voor het laatst sprake van een daling van deze omvang. Het aantal werklozen (seizoen gecorrigeerd) begon te dalen in het tweede kwartaal van 2014 en nam daarna elk kwartaal verder af, ook in 2015 en 2016. In de tweede helft van 2016 nam de werkloosheid relatief sterk af: van 6,3 procent in het tweede kwartaal tot 5,5 procent in het laatste kwartaal.

Bij mannen was de daling van de werkloosheid ten opzichte van 2015 iets sterker (van 6,5 naar 5,6 procent) dan bij vrouwen (van 7,3 naar 6,5 procent). De werkloosheid nam af bij alle leeftijdsgroepen: bij jongeren het minst sterk van 11,3 naar 10,8 procent, bij 25- tot 45-jarigen van 5,6 naar 4,6 procent en bij 45-plussers van 6,5 naar 5,6 procent.

Meer mensen aan het werk

Ruim 8,4 miljoen mensen van 15 tot 75 jaar hadden in 2016 betaald werk. Dat komt neer op 65,8 procent van alle mensen in die leeftijdsgroep. Deze zogeheten netto arbeidsparticipatie was iets hoger dan een jaar eerder. Ruim 4,5 miljoen mannen en bijna 3,9 miljoen vrouwen waren in 2016 aan het werk. Dit zijn 109 duizend meer werkenden dan een jaar eerder. Van de werkzame beroepsbevolking werkte ruim de helft voltijds. Onder mannen ligt het aandeel voltijders veel hoger (74 procent) dan onder vrouwen (25 procent).

Werkzame beroepsbevolking naar arbeidspositie

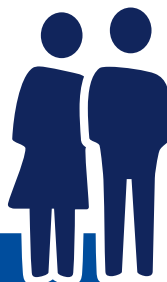

Beroepsbevolking

	2012	2013	2014	2015	2016
	%				
Brutoarbeidsparticipatie	70,5	70,5	70,1	70,2	70,0
Nettoarbeidsparticipatie	66,4	65,4	64,9	65,4	65,8
Werkloosheid	5,8	7,3	7,4	6,9	6,0
	x 1 000				
Totaal personen 15 tot 75 jaar	12 541	12 638	12 665	12 685	12 768
Beroepsbevolking	8 846	8 913	8 874	8 907	8 942
Werkzame beroepsbevolking	8 330	8 266	8 214	8 294	8 403
Werknemers vaste arbeidsrelatie	5 501	5 309	5 172	5 143	5 158
Werknemers flexibele arbeidsrelatie	1 556	1 639	1 688	1 767	1 841
Zelfstandigen	1 273	1 319	1 354	1 384	1 403
Zelfstandigen zonder personeel (zzp)	906	957	988	1 022	1 028
Zelfstandigen met personeel	321	320	325	316	338
Meewerkend gezinslid	46	42	41	46	37
Werkloze beroepsbevolking	516	647	660	614	538
Niet-beroepsbevolking	3 695	3 724	3 791	3 778	3 826

Relatief minder werknemers met vast contract

Voor het eerst sinds 2008 steeg het aantal werknemers met een vast contract weer, met 16 duizend. Het aantal werknemers met een flexibele arbeidsrelatie nam in 2016 echter toe met 75 duizend, waardoor relatief minder werkenden een vaste aanstelling hebben. Het aantal zelfstandigen steeg ook, maar wel minder hard dan voorgaande jaren; vooral de toename bij zzp'ers was minder sterk (+6 duizend). Het aantal zelfstandigen met personeel nam in 2016 met 22 duizend toe, een veel grotere toename dan in voorgaande jaren.

6% van beroepsbevolking
werkloos

12.

Sociale

Zekerheid

Iets minder mensen tot AOW-leeftijd met een uitkering

Voor het eerst sinds de economie in 2014 het pad omhoog vond, is het aantal werkloosheidsuitkeringen gedaald. Het aantal bijstandsuitkeringen nam wel verder toe. Het aantal arbeidsongeschiktheidsuitkeringen nam licht af. In totaal werden er 1,6 miljoen uitkeringen verstrekt aan personen tot de AOW-leeftijd, 24 duizend minder dan een jaar eerder.

Minder mensen in de WW

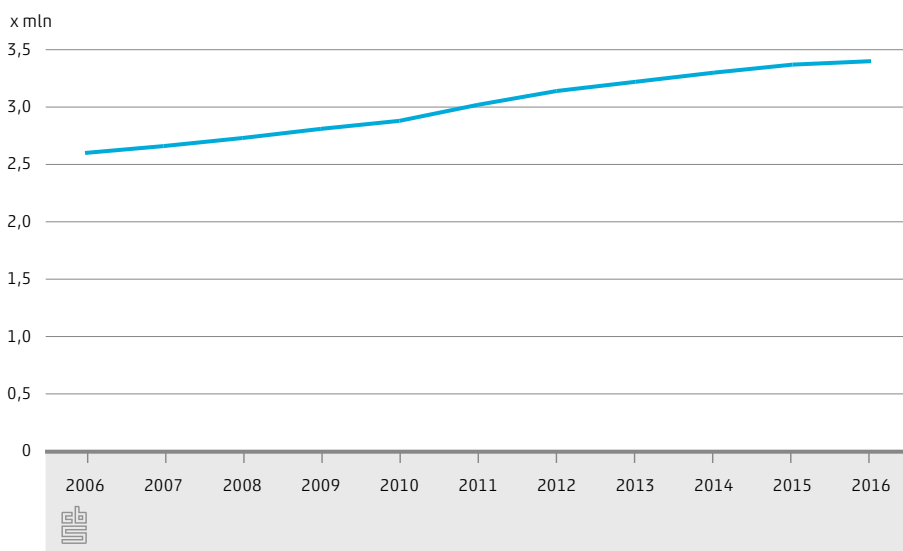
Eind 2016 werden 412 duizend werkloosheidsuitkeringen (WW) verstrekt. Dit waren er 34 duizend minder dan een jaar eerder. Vanaf 2011 werd het aantal verstrekte WW-uitkeringen elk jaar hoger. De daling in 2016 is in lijn met de daling van de werkloze beroepsbevolking, met 75 duizend. In 2016 ging 57 procent van de WW-uitkeringen naar personen ouder dan 45 jaar, naar jongeren tot 25 jaar ging 6 procent.

Een derde langdurig in de bijstand

Eind 2016 werden er 401 duizend bijstandsuitkeringen verstrekt, 14 duizend meer dan een jaar eerder. Het aantal personen met een bijstandsuitkering (tot de AOW-leeftijd) steeg met 18 duizend tot 467 duizend. Het aantal personen met bijstand is lager dan het aantal bijstandsuitkeringen, omdat bijstandsuitkeringen worden verstrekt aan huishoudens, waarbij onderscheid wordt gemaakt tussen alleenstaanden en paren. Indien bijstand wordt verstrekt aan een paar, wordt er één uitkering geteld, maar twee personen, omdat beiden recht hebben op de uitkering.

Eind september 2016 zat 33 procent van de bijstandsontvangers al meer dan vijf jaar in de bijstand. Deze groep is met 7 procent gestegen ten opzichte van een jaar eerder. Ondanks de langzaam verbeterende arbeidsmarkt is het voor veel bijstandsgerechtigden moeilijk een baan te vinden. Vaak hebben ze een grotere afstand tot de arbeidsmarkt dan bijvoorbeeld WW'ers of schoolverlaters. Doorgaans zitten 55-plussers vaker lang in de bijstand: 57 procent had deze uitkering al langer dan vijf jaar. Bij bijstandsontvangers van 25 tot 35 jaar was dit 7 procent.

Aantal AOW-uitkeringen, ultimo december

Uitkeringen, ultimo jaar

	2012	2013	2014	2015	2016
	x mln				
AOW	3,14	3,22	3,30	3,37	3,40
	x 1 000				
Arbeidsongeschiktheid (WAO, WIA, WAZ en Wajong)	817	818	820	807	803
Werkloosheid (WW)	340	438	441	446	412
Bijstand (WWB of Participatiewet) ¹⁾	330	359	377	387	401
Personen met een bijstandsuitkering ¹⁾	381	413	434	449	467

¹⁾ Personen tot de AOW-leeftijd.

Ruim 800 duizend arbeidsongeschiktheidsuitkeringen

Eind 2016 werden ruim 800 duizend arbeidsongeschiktheidsuitkeringen verstrekt. Nieuwe uitkeringen betreffen uitsluitend de WIA of de Wajong, aangezien de regelingen in het kader van de WAO en de WAZ zijn stopgezet.

Op 1 januari 2015 werd de Participatiewet ingevoerd. Deze wet vervangt de WWB, de Wet sociale werkvoorziening (WSW) en een deel van de Wet Wajong. De toelatingseisen tot de Wajong zijn aangescherpt en alleen jonggehandicapten die volledig en duurzaam arbeidsongeschikt zijn, komen sindsdien in aanmerking voor de Wajong. Het CBS heeft nog geen gegevens van de nieuwe gevallen, maar volgens het UWV kwam het aantal Wajonguitkeringen in 2016 uit op 247 duizend, ruim 3 duizend minder dan in 2014. Jonggehandicapten die in staat worden geacht nog te kunnen werken, vallen sinds 2015 onder de Participatiewet en kunnen bij de gemeente een aanvraag indienen voor bijstand. Sinds het begin van 2015 is het aantal bijstandsuitkeringen aan jongeren onder 25 jaar licht gestegen.

3,4 miljoen AOW'ers

Het aantal verstrekte AOW-uitkeringen steeg tot 3,4 miljoen eind 2016. Door de toename van het aantal 65-plussers stijgt het aantal AOW-uitkeringen al decennialang. In 2011 begon een versnelde toename, omdat de eerste babyboomers dat jaar met pensioen gingen. Er werden dat jaar 136 duizend extra AOW-uitkeringen verstrekt ten opzichte van een jaar eerder. Hierna vlakke de stijging wat af, mede door het opschuiven van de AOW-leeftijd. In 2016 bedroeg de stijging 26 duizend.

467 000 personen
met bijstand

13.

Prijzen

Laagste inflatie in dertig jaar

De inflatie op basis van de consumentenprijsindex (CPI) bereikte in 2016 het laagste niveau in dertig jaar. Consumenten betaalden slechts 0,3 procent meer voor goederen en diensten dan in 2015. Veel producten werden goedkoper of stegen slechts licht in prijs. Een van de belangrijkste oorzaken hiervan was de olieprijs die in januari 2016 het laagste niveau in ruim 10 jaar bereikte.

Omslag in augustus

In de eerste helft van 2016 daalde de inflatie van 0,6 procent in januari naar -0,2 procent in juli. Dat betekent dat consumenten voor een gemiddeld 'boodschappenmandje' van goederen en diensten in juli 2016 net iets minder betaalden dan in juli 2015. Daarna liep de inflatie op naar 1 procent in december. Desondanks was de inflatie in 2016 de laagste sinds 1987.

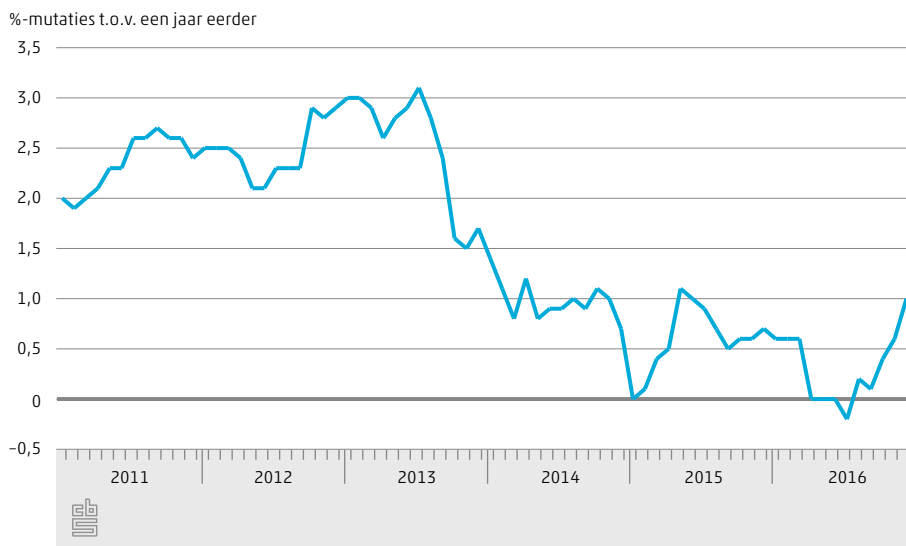
Lage inflatie is gunstig voor de koopkracht van huishoudens. Ook de stijging van de cao-lonen met 1,9 procent droeg bij aan de toename van het beschikbaar inkomen van huishoudens. In de afgelopen dertig jaar lag de stijging van de cao-lonen slechts twee keer eerder zo ver boven de inflatie.

Goederen gemiddeld iets goedkoper

Goederen waren voor consumenten gemiddeld over heel 2016 iets goedkoper dan in 2015. De olieprijs bereikte in januari 2016 het laagste niveau in tien jaar tijd wat vanzelfsprekend impact had op de prijzen voor energie en autobrandstoffen. Een liter benzine was in 2016 gemiddeld ruim 5 procent goedkoper dan in 2015. In februari kostte een liter euroloodvrij gemiddeld 1,40 euro, de laagste prijs in ruim zes jaar tijd. Daarna liep de prijs wel weer op naar 1,55 euro in december.

Belastingmaatregelen hadden in 2016 invloed op de prijs van enkele consumentengoederen. Zo steeg de belasting op gas met 32,5 procent. Het inflatie verhogende effect hiervan werd echter grotendeels gecompenseerd doordat de heffing op elektriciteit met 55,6 procent daalde. Door een verhoging van de verbruiksbelasting op alcoholvrije dranken werden mineraalwater, frisdrank en vruchtensap duurder.

Consumentenprijsindex

Prijsverandering

	2012	2013	2014	2015	2016
	% -mutaties t.o.v. een jaar eerder				
Consumentenprijsindex	2,5	2,5	1,0	0,6	0,3
Goederen	2,5	2,1	0,4	-1,0	-0,2
energie	6,9	0,7	-1,5	-5,3	-5,6
voeding, alcohol en tabak	2,5	3,9	0,4	1,0	1,2
overige goederen	0,8	1,6	-0,4	-0,5	0,8
Diensten	2,3	2,9	2,2	2,0	0,9

Diensten iets duurder

De prijzen van diensten waren in 2016 gemiddeld 0,9 procent hoger dan in 2015. Dit is de laagste prijsstijging van diensten voor consumenten sinds 2006. Grondstoffen bepalen voor een belangrijk deel de prijzen van goederen, maar bij de dienstenprijzen spelen de loonkosten over het algemeen een belangrijke rol. Een hotelovernachting kostte in 2016 ruim 8 procent meer dan in 2015 en prijzen in de horeca stegen met bijna 2 procent. De woninghuren waren gemiddeld 2,1 procent hoger dan in 2015. Dit is weliswaar de laagste stijging in vijf jaar, maar omdat huur een groot deel uitmaakt van de uitgaven van consumenten, draagt deze stijging het meeste bij aan de inflatie van dienstenprijzen.

5,1% prijsdaling van
benzine

14.

Financiële markten

Extreem lage rente, aandelenkoersen omhoog

Het jaar 2016 werd gekenmerkt door een extreem lage rente gepaard met koersstijgingen op aandelenbeurzen. De euro verloor ook dit jaar wat terrein ten opzichte van de Amerikaanse dollar, maar steeg in waarde ten opzichte van het Britse pond.

Rente historisch laag

De gemiddelde kapitaalmarktrente lag in 2016 op een historisch laag niveau. Zo bedroeg de gemiddelde rente op de jongste tienjarige Nederlandse staatsobligatie 0,29 procent, tegen 0,69 procent in 2015. Deze historisch lage rente komt onder meer door het opkoopprogramma van staats- en bedrijfsobligaties en het rentebeleid van de Europese Centrale Bank (ECB). Ook in de rest van het eurogebied, de Verenigde Staten en Japan daalde de rente. In Nederland en de rest van het eurogebied daalde de rente in de eerste acht maanden van 2016. Na een dieptepunt in de zomer stegen de kapitaalmarktrentevoeten weer in de laatste vier maanden van 2016 (overigens zonder aanpassingen van het ECB-beleid). In de Verenigde Staten en Japan begon de stijging iets eerder, in augustus. Aan het eind van 2016 steeg de kapitaalmarktrente in de Verenigde Staten fors onder invloed van de verkiezing van president Trump in november en de renteverhoging van het Amerikaanse stelsel van centrale banken (de Fed) in december.

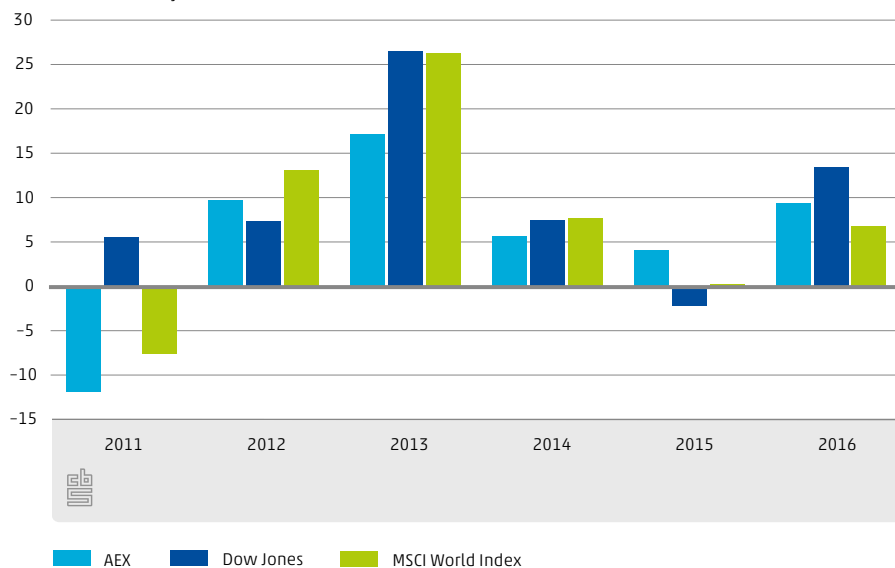
Ook de hypotheekrente daalde naar een zeer laag niveau. Gemiddeld werd in 2016 bijna 2,6 procent gerekend voor nieuwe contracten, tegen ruim 2,9 procent in 2015. De rente voor hypotheeklen met een rentevaste periode van één jaar of minder bedroeg in 2016 gemiddeld 2,1 procent, die voor hypotheeklen met een rentevaste periode van meer dan tien jaar gemiddeld 3,1 procent.

Euro verliest opnieuw terrein ten opzichte van Amerikaanse dollar

De koers van de euro daalde ook in 2016 iets ten opzichte van die van de Amerikaanse dollar. De stijging van de dollar ten opzichte van de euro hangt onder meer samen met de verhoging van de rente door de Fed in december 2016. Ten

Koerswinst aandelen

%-mutaties t.o.v. een jaar eerder

Rente en valuta

	2012	2013	2014	2015	2016
	%				
Rente op 10-jaars staatsobligaties, jaargemiddelden					
Verenigde Staten	3,7	2,4	2,5	2,1	1,8
Eurozone	3,1	3,0	2,3	1,3	0,9
Nederland	1,9	2,0	1,5	0,7	0,3
Japan	0,9	0,7	0,6	0,4	-0,1
Rente woninghypotheken, nieuwe contracten					
Gemiddelde alle rentevaste periodes	4,27	3,78	3,37	2,93	2,59
variabele rente 1 jaar	3,72	3,08	2,77	2,53	2,14
> 1 t/m 5 jaar	4,06	3,61	3,15	2,75	2,30
> 5 jaar rentevast t/m 10 jaar	4,73	4,37	3,73	2,98	2,58
> 10 jaar	5,06	4,89	4,34	3,42	3,05
vreemde valuta per euro					
Vreemde valuta's per euro, ultimo's					
Dollar	1,39	1,38	1,21	1,09	1,05
Yen	126,00	144,72	145,23	131,07	123,40
Britse pond	0,95	0,83	0,78	0,73	0,86
Zwitserse frank	1,21	1,23	1,20	1,08	1,07

Bron: DNB.

opzichte van het Britse pond steeg de euro fors in waarde, kort na de uitslag van het Brexit-referendum in juni 2016.

Aandelenbeurzen omhoog

Op de aandelenmarkten werden winsten geboekt. De AEX, de Dow Jones, de Nikkei en de MSCI World Index stonden eind 2016 allen hoger dan eind 2015. De AEX deed het iets minder goed dan de Amerikaanse Dow Jones, maar beter dan de Japanse Nikkei-index, die eind 2016 slechts 0,4 procent hoger stond dan een jaar eerder.

2,59% hypotheekrente

15.

Vertrouwen

Consument en producent optimistisch

De stemming onder consumenten en producenten verbeterde verder in 2016. Aan het begin van het jaar daalde het consumentenvertrouwen een paar maanden, maar herstelde daarna sterk. Eind 2016 werd het hoogste niveau in ruim negen jaar bereikt. Producenten in de industrie waren het hele jaar positief gestemd.

Vertrouwen consument op hoogste punt in ruim negen jaar

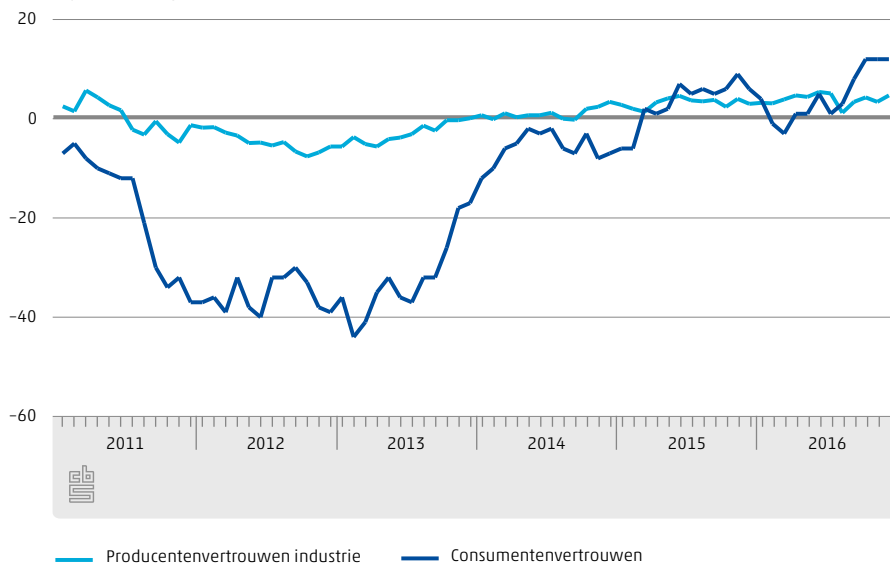
Aan het begin van 2016 daalde het consumentenvertrouwen drie maanden achter elkaar. In februari en maart was het consumentenvertrouwen voor het eerst in bijna een jaar negatief. Vooral het oordeel over het economisch klimaat verslechterde aanzienlijk. In de tweede helft van het jaar herstelde dit oordeel weer en vanaf oktober was de consument ongeveer even positief over het economisch klimaat als voor de crisis. Dit hangt mogelijk samen met positieve berichten over de economie en de arbeidsmarkt. In oktober bereikte het consumentenvertrouwen het hoogste punt (12) in negen jaar. In november en december bleef het vertrouwen onverminderd hoog.

Koopbereidheid verbetert gestaag

Het consumentenvertrouwen is gebaseerd op het oordeel van de consument over de algehele economische situatie (het 'economisch klimaat') en op hun oordeel over de eigen financiële situatie (de 'koopbereidheid'). Het oordeel over de eigen financiële situatie verslechterde in de eerste helft van het jaar, maar verbeterde daarna gestaag. In oktober bereikte de koopbereidheid met 7 het hoogste niveau sinds september 2007. Consumenten vonden de tijd gunstig voor het doen van grote aankopen en waren positief over hun eigen financiële situatie in de komende 12 maanden. Ze investeerden en besteedden ook daadwerkelijk meer in 2016. Er werd een recordaantal woningen verkocht en de consumptiegroei in het vierde kwartaal was de hoogste in negen jaar.

Vertrouwen

% saldo positieve /negatieve antwoorden

Vertrouwen (ultimostanden), bestedingen huishoudens en bezettingsgraad industrie

	2012	2013	2014	2015	2016
	saldo positieve/negatieve antwoorden				
Consumentenvertrouwen	-39	-17	-7	6	12
Economisch klimaat	-64	-14	-4	15	23
Koopbereidheid	-23	-19	-10	1	5
	%-volumemutaties t.o.v. een jaar eerder				
Bestedingen huishoudens	-1,2	-1,0	0,3	1,8	1,7
	saldo positieve/negatieve antwoorden				
Producentenvertrouwen	-6	0	3	3	5
Verwachte bedrijvigheid	-6	3	6	5	6
Oordeel orderpositie	-11	-6	2	3	7
Oordeel voorraden	0	3	2	1	1
	%				
Bezettingsgraad industrie	76,6	79,6	80,4	81,2	81,3

Vertrouwen producent positief

In tegenstelling tot het vertrouwen van de consument, verbeterde het producentenvertrouwen in de eerste helft van 2016. In juni bereikte het producentenvertrouwen het hoogste niveau in ruim vijf jaar. In augustus daalde het vertrouwen van de industriële producenten fors, maar veerde daarna weer op. In december stond het op ongeveer hetzelfde niveau als in het voorjaar (bijna 5 procent).

Het producentenvertrouwen is samengesteld uit drie deelindicatoren: het oordeel over de bedrijvigheid, de orderpositie en de voorraden gereed product. Het oordeel over de orderpositie verbeterde het sterkst in 2016.

Het positieve producentenvertrouwen is in lijn met de productie van de industrie. De gemiddelde dagproductie was 2,4 procent hoger dan in 2015; de hoogste groei in vijf jaar. Ook de bezettingsgraad van de industrie bleef in 2016 op een hoog niveau en schommelde tussen 81 en 82 procent. In de tien jaar voor de crisis bedroeg de bezettingsgraad gemiddeld 83 procent.

+12 hoogste punt consumenten-
vertrouwen in 9 jaar

16.

Luchtvaart

Meer passagiers en omzet Nederlandse luchthavens

De omzet van Nederlandse luchthavens en aanverwante dienstverleners steeg in 2016 met 1,3 procent. Dit is het zesde jaar op rij dat de omzet toenam. Het aantal vertrokken en aangekomen passagiers op de luchthavens bereikte in 2016 een recordhoogte. Daarnaast steeg de hoeveelheid vervoerde goederen via de lucht ten opzichte van 2015.

Omzet stijgt

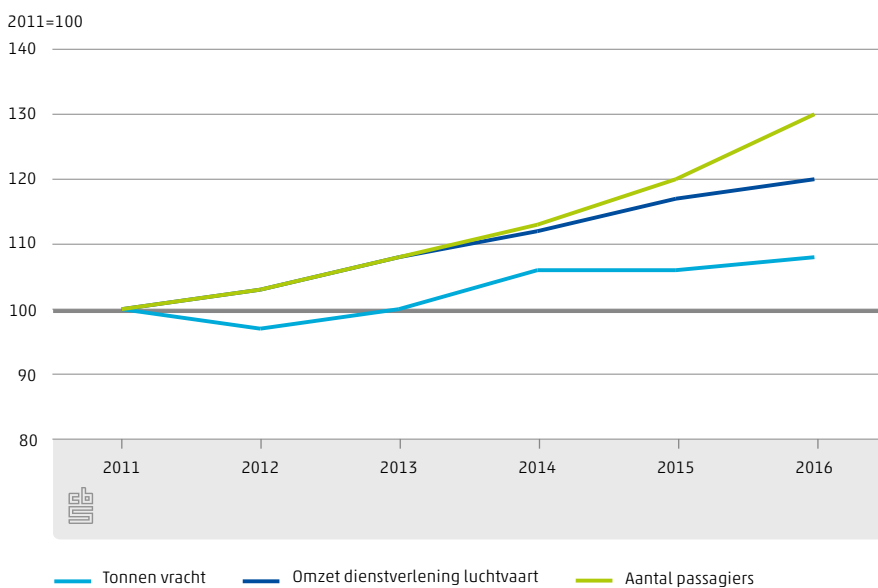
De omzet van Nederlandse luchthavens en aanverwante dienstverleners kwam in 2016 uit op ongeveer 1,8 miljard euro. Dat is 1,3 procent meer dan een jaar eerder en bijna 40 procent meer dan in 2010. Hiermee bereikte deze branche het hoogste omzetsniveau ooit. Het gaat hier om de omzet van de dienstverlenende bedrijven, waaronder luchthavens, luchtverkeersleiding en afhandelaars. De omzet van luchtvaartmaatschappijen telt hier niet in mee. De lichte groei in 2016 werd gedragen door positieve ontwikkelingen in de passagiersaantallen en de hoeveelheid verwerkte vracht. Door verlaging van de tarieven bleef de omzetgroei echter beperkt.

Stijging aantal passagiers

Het grootste deel van de inkomsten van de dienstverlening van de luchtvaart komt van passagiers die via Nederlandse luchthavens vliegen. In 2016 nam het aantal passagiers met 8,7 procent toe, tot een recordhoogte van 70,2 miljoen reizigers. Ook Amsterdam Schiphol verwerkte in 2016 met 63,5 miljoen een recordaantal passagiers. Daarnaast steeg het aantal vliegtuigbewegingen – binnen het handelsverkeer – van en naar deze luchthaven flink, van 451 duizend in 2015 naar 479 duizend in 2016. De wettelijke bovengrens van 500 duizend vliegtuigbewegingen binnen het handelsverkeer, die Schiphol is opgelegd tot 2020, is hiermee bijna bereikt.

Luchthaven Eindhoven was in 2016 wederom de grootste stijger qua passagiersvervoer. Deze luchthaven zag vorig jaar 4,8 miljoen reizigers aankomen of vertrekken, 9,3 procent meer dan in 2015. Dit ondanks de tijdelijke sluiting van 30 mei tot 15 juni, in verband met werkzaamheden aan de start- en landingsbaan.

Ontwikkeling dienstverlening luchtvaart

Aantal aangekomen en vertrokken passagiers op Nederlandse luchthavens

	2012	2013	2014	2015	2016
	x mln				
Europa	39,3	41,1	43,8	46,9	51,7
Verenigd Koninkrijk	7,8	8,2	8,8	9,5	10,3
Azië	5,7	5,9	6,1	6,2	6,7
China	1,0	1,0	1,0	1,1	1,2
Afrika	2,8	2,8	2,8	2,7	2,7
Marokko	0,5	0,6	0,6	0,6	0,6
Noord- en Midden-Amerika	6,8	7,0	7,0	7,4	7,7
Verenigde Staten	4,6	4,8	4,8	5,0	5,0
Zuid-Amerika	1,1	1,2	1,2	1,3	1,4
Brazilië	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4

Stijging goederenvervoer

De hoeveelheid luchtvracht die via Nederlandse luchthavens is vervoerd, steeg in 2016 met 2,7 procent tot ruim 1,7 miljoen ton. Schiphol handelde ruim 96 procent hiervan af. De hoeveelheid op Schiphol geladen goederen steeg licht met 0,6 procent. De hoeveelheid goederen die via Schiphol ons land binnen kwam, steeg vorig jaar met 4,4 procent. Dit kwam vooral door een grotere aanvoer van goederen vanuit andere Europese landen.

Luchthaven Maastricht handelde in 2016 de overige 4 procent (60 duizend ton) van de luchtvracht af. Het ging bij deze luchthaven om 60 duizend ton in 2016, 6,8 procent meer dan een jaar eerder.

70,2 miljoen passagiers
op Nederlandse luchthavens

17.

Elektriciteit

Elektriciteitscentrales verbruiken minder steenkool

Nederlandse elektriciteitscentrales verbruikten voor het eerst sinds 2011 minder steenkool. In 2016 lag dit steenkoolverbruik 10 procent lager dan in 2015. Het aardgasverbruik door elektriciteitscentrales daarentegen nam toe, na jaren van daling. De productie van hernieuwbare elektriciteit nam ook toe.

Elektriciteit voornamelijk opgewekt met fossiele brandstoffen

De productie door elektriciteitscentrales steeg in 2016 met ruim 4 miljard kilowattuur (kWh) en bereikte met 76,7 miljard kWh het hoogste niveau ooit. Deze toename hangt vooral samen met de gedaalde import van elektriciteit met 6,5 miljard kWh. De export van elektriciteit daalde ook, met 2,7 miljard kWh.

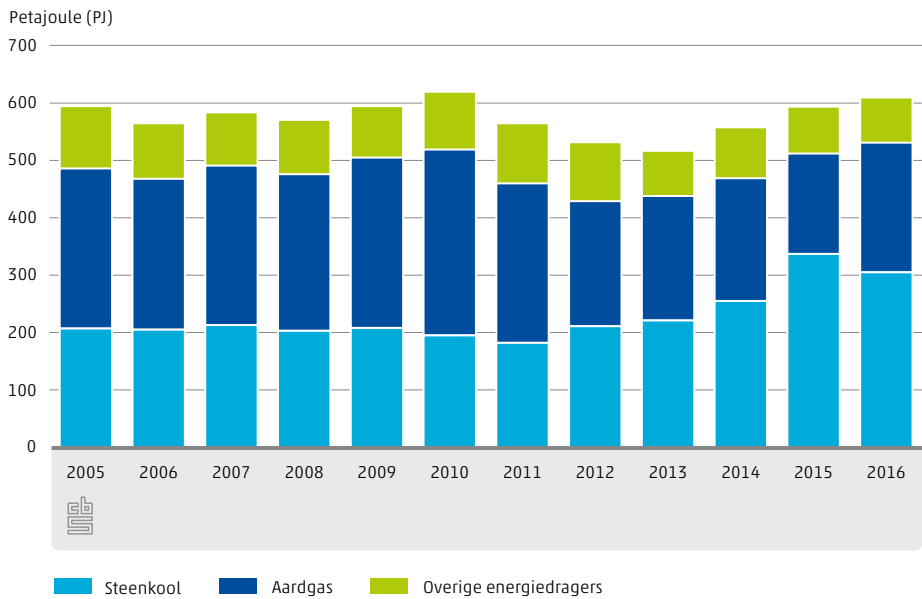
Het overgrote deel van de in Nederland geproduceerde elektriciteit is nog steeds afkomstig van conventionele technieken waarbij vooral gas en kolen worden ingezet. Ongeveer twee derde van de in Nederland geproduceerde elektriciteit wordt opgewekt in centrales. In de jaren voor 2016 was sprake van een verschuiving van aardgas naar steenkool, maar in 2016 werd er echter minder steenkool en meer gas verbruikt. Naast het stilzetten van kolencentrales speelde ook mee dat in 2016 de prijs van aardgas met 30 tot 40 procent daalde.

Zuinigere centrales in strijd tegen CO₂-emissie

In het Energieakkoord voor duurzame groei (2013) is afgesproken dat de relatief laagrenderende kolencentrales uit de jaren tachtig gesloten worden. Drie van deze centrales, die gezamenlijk bijna 2 gigawatt vermogen leverden, zijn eind 2015 stilgezet. Het buiten gebruik stellen van deze centrales speelde een rol bij de daling van het steenkoolverbruik.

Desondanks bleef in 2016 het steenkoolverbruik bij de productie van elektriciteit met 305 petajoule (PJ) in historisch perspectief hoog: in de jaren voor 2014 schommelde het steenkoolverbruik nog rond de 210 PJ. Dit komt mede doordat in 2014 en 2015 relatief hoogrenderende kolencentrales in gebruik zijn genomen die

Verbruik elektriciteitscentrales per energiedrager

Productie hernieuwbare elektriciteit, niet-genormaliseerd

	2000	2005	2010	2015	2016
	mld kWh				
Totaal	3,0	7,5	11,2	13,7	14,9
Windenergie	0,8	2,1	4,0	7,6	8,2
Biomassa	2,0	5,3	7,0	4,9	5,1
Zonnestroom en waterkracht	0,2	0,1	0,2	1,2	1,6
	%				
Aandeel in totale productie	2,7	6,3	9,2	11,5	12,5

ruim 3 gigawatt leveren. In juli 2017 worden de laatste kolencentrales uit de jaren tachtig, met een gezamenlijk vermogen van 1 gigawatt, gesloten.

Aandeel hernieuwbare energie in elektriciteitsverbruik toegenomen in 2016

De elektriciteitsproductie uit hernieuwbare bronnen zoals biomassa, wind, zon, water, bedroeg 15 miljard kWh in 2016, tegen bijna 14 miljard kWh in 2015. Ruim de helft hiervan werd opgewekt met windmolens, een derde met het verbruik van biomassa en een tiende met waterkracht en zonnepanelen. Een achtste van het totale elektriciteitsverbruik in Nederland werd in 2016 duurzaam opgewekt, een jaar eerder was dat nog een negende.

Het nieuwe windmolenpark op zee bij Schiermonnikoog, met een capaciteit van 600 megawatt, heeft in belangrijke mate bijgedragen aan de groei van de hernieuwbare elektriciteitsproductie. In totaal stond eind 2016 ruim 4 duizend megawatt vermogen aan windmolens opgesteld in ons land, dik 800 megawatt meer dan in 2015. Op het land groeide het vermogen met 7 procent naar 3,2 duizend megawatt en op zee verdubbelde de capaciteit van windmolens ruimschoots tot bijna duizend megawatt.

9% meer hernieuwbare
elektriciteit opgewekt

18.

CO₂-uitstoot

CO₂-uitstoot gestegen

De CO₂-uitstoot in Nederland komt volgens voorlopige cijfers over 2016 1,6 procent hoger uit dan een jaar eerder. Belangrijkste oorzaken van de stijging waren de hogere uitstoot van de industrie en de transportsector. Daarnaast werd meer aardgas verbruikt voor ruimteverwarming, omdat met name het vierde kwartaal veel kouder was dan in 2015. De groei van de CO₂-uitstoot was in 2016 wel lager dan de groei van de economie.

Transport en industrie veroorzaken meer CO₂-uitstoot

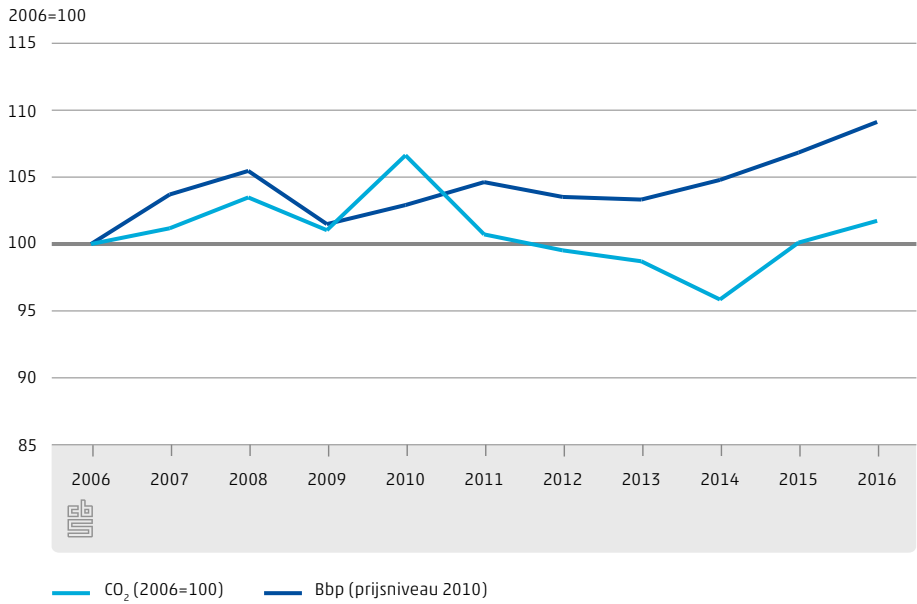
In 2016 heeft ons land 1,6 procent meer CO₂ uitgestoten dan een jaar eerder. De landbouw, delfstoffenwinning, industrie en bouwnijverheid hebben tezamen ruim 2 procent meer CO₂ uitgestoten dan een jaar eerder. Deze sectoren zijn verantwoordelijk voor bijna 25 procent van de totale CO₂-uitstoot. Vooral de emissie-intensieve chemische basisindustrie, goed voor circa 9 procent van de totale uitstoot, produceerde meer. Hierdoor nam de CO₂-uitstoot door deze bedrijfstak met bijna 9 procent toe.

Ook de CO₂-uitstoot door de transportsector nam toe, met ruim 4 procent. De transportsector is verantwoordelijk voor 14 procent van de totale CO₂-uitstoot. Van alle vervoersbranches is de CO₂-uitstoot het meest gestegen bij de luchtvaart, met ruim 6 procent. Dit komt onder meer door extra vliegbewegingen. De luchtvaart is verantwoordelijk voor ruim 48 procent van de totale CO₂-uitstoot van de transportsector en bijna 7 procent van de totale CO₂-uitstoot.

Energiebedrijven stoten minder CO₂ uit

Energiebedrijven, waterbedrijven en afvalbeheer hebben in 2016 ongeveer 1 procent minder CO₂ uitgestoten dan een jaar eerder. Deze bedrijven zijn goed voor ruim 31 procent van de totale uitstoot. De daling in CO₂-emissies kwam vooral doordat er voor de productie van elektriciteit meer aardgas en minder steenkool is gebruikt dan in 2015. Het verbranden van aardgas zorgt namelijk voor minder uitstoot dan het verbranden van steenkool.

Volumeontwikkeling bbp en CO₂-emissies

CO₂-emissies

	2012	2013	2014	2015	2016
	%-volumemutaties t.o.v. een jaar eerder				
Nederlandse economie	-1,2	-0,8	-2,9	4,4	1,6
Totaal bedrijfsleven	-2,0	-1,6	-0,3	4,3	1,0
Transportsector	1	-2	1	1	4
Commerciële en niet-commerciële dienstverlening	4	-2	-10	4	2
Energievoorziening, waterbedrijven en afvalbeheer	-4	-1	5	7	-1
Landbouw, delfstoffenwinning, industrie en bouwnijverheid	-3	-2	-3	3	2
Huishoudens	2,3	2,4	-13,1	5,1	3,2

Meer CO₂-uitstoot door koud weer in het vierde kwartaal

In oktober en november 2016 was het veel kouder dan een jaar eerder. Gecorrigeerd voor het weereffect nam de CO₂-uitstoot met 1,2 procent toe in 2016. De dienstverlening en huishoudens verstookten in de laatste maanden van vorig jaar veel meer aardgas voor ruimteverwarming waardoor meer CO₂ werd uitgestoten. Huishoudens zijn verantwoordelijk voor ruim 18 procent van alle CO₂-emissies.

Groei CO₂-uitstoot niet gelijk aan groei economie

Ondanks de toename van de CO₂-uitstoot in 2015 en 2016, liep de ontwikkeling ervan de afgelopen zes jaar niet gelijk aan de groei van de Nederlandse economie. De omvang van de economie, het bbp, groeide namelijk harder dan de CO₂-uitstoot. Van 2012 tot en met 2014 daalde de CO₂-uitstoot zelfs, terwijl de economie groeide.

Het gaat in dit artikel om de hoeveelheid CO₂-emissies volgens definities van de Milieurekeningen. Het betreft hier een eerste berekening. Deze definities volgen het ingezetenebegrip en sluiten volledig aan bij concepten en principes van de nationale rekeningen. Op cbs.nl staat de methodebeschrijving en uitleg over hoe deze uitkomsten verschillen van andere benaderingen zoals het grondgebiedbegrip en IPCC (Kyoto-protocol).

1,6% meer CO₂-uitstoot

Gebeurtenissen

in 2016

Gebeurtenissen

Januari

Nederland begint het jaar als voorzitter van de Raad van de Europese Unie. In juli wordt het stokje overgenomen door Slowakije.

Een groot aantal sancties tegen Iran wordt verlicht na een akkoord over het nucleaire programma van het land.

Februari

De Tweede Kamer stemt in met het bombarderen van IS in Syrië.

Na het faillissement van V&D, eind 2015, sluiten de warenhuizen definitief. Pogingen om door te starten waren niet succesvol. Computerwinkelketen Paradigit, met onder andere shop-in-shop vestigingen in V&D, redt het niet en gaat failliet.

Maart

IS pleegt aanslagen in een metrostation in Brussel en op vliegveld Zaventem. Hierbij komen 35 mensen om.

De EU en Turkije maken afspraken over de vluchtelingenstroom richting Europa.

De ECB verlaagt het belangrijkste rentetarief naar 0,00 procent. Het opkoopprogramma van obligaties wordt verhoogd naar 80 miljard euro per maand.

Nederland bereikt de mijlpaal van 17 miljoen inwoners. Met name immigratie is de stuwende kracht achter de bevolkingsgroei.

Het moederbedrijf van Perry Sport en Aktiesport, Unlimited Sports Group is failliet. Het bedrijf werd naar eigen zeggen hard geraakt door de recente faillissementen van V&D, waar Perry Sport shop-in-shops had, en het moederbedrijf van Scapino.

April

In een raadgevend referendum wordt het associatieverdrag met Oekraïne door een meerderheid van de Nederlandse stemmers afgewezen.

De Panama Papers worden openbaar. In de documenten staat onder meer vertrouwelijke informatie over belastingontduiking, fraude en omkoping.

In Parijs ondertekenen 171 landen het eind 2015 gesloten klimaatverdrag van Parijs, dat later in 2016 wordt geratificeerd.

Mei

Het Europese noodfonds ESM geeft 10,3 miljard euro aan Griekenland. Het land voldoet aan de door de EU gestelde eisen voor de noodsteun.

Juni

Een meerderheid van de Britten kiest in een referendum voor uittreding uit de Europese Unie. Premier David Cameron stapt als gevolg hiervan op. Hij wordt opgevolgd door Theresa May, die de zogenoemde Brexit moet gaan begeleiden.

Het ministerie van Economische Zaken besluit dat de gaswinning in Groningen de komende vijf jaar wordt verlaagd naar 24 miljard kubieke meter per jaar.

Bij een gijzeling en schietpartij in een homobar in de Amerikaanse stad Orlando vallen vijftig doden, onder wie de schutter. Het is de dodelijkste schietpartij ooit in de Verenigde Staten.

Bij een aanslag op de luchthaven Istanbul Atatürk, de belangrijkste internationale luchthaven van Turkije, vallen meer dan 40 doden. Er zijn aanwijzingen dat IS achter de aanslag zit.

Nog meer faillissementen in de detailhandel: de elektronikaketen Scheer & Foppen gaat failliet en had naar eigen zeggen last van concurrentie van onder meer webwinkels. Onderdelen van McGregor zoals Gaastra Retail en Adam Menswear worden failliet verklaard.

Juli

IS pleegt opnieuw een aanslag. Dit keer is de boulevard van Nice het doelwit. Een vrachtwagen rijdt in op de menigte, met 84 doden tot gevolg.

In Istanbul wordt een coup gepleegd door militairen. De staatsgreep mislukt, zeker 290 mensen sterven, ruim 1 400 mensen raken gewond en bijna 3 duizend mensen worden gearresteerd.

De app Pokémon Go wordt gelanceerd in Nederland. Inwoners van de badplaats Kijkduin ervaren veel overlast van Pokémonjagers.

Augustus

De Colombiaanse regering en de rebellenbeweging FARC komen tot een vredesakkoord. In een referendum wijst de bevolking de deal begin oktober echter af. Het akkoord dat daar later in 2016 op volgt, gaat wel door.

In Midden-Italië vindt een aardbeving plaats met een kracht van 6,0 op de schaal van Richter. Meer dan 290 mensen komen om het leven.

De Nederlandse tak van damesmodeketen MS Mode, met 660 werknemers, werd failliet verklaard. In november 2016 wordt duidelijk dat MS Mode verder gaat met 155 winkels in Nederland, Spanje, België en Luxemburg.

September

In Duitsland, Zweden en Oostenrijk demonstreren honderdduizenden mensen tegen handelsverdragen als TTIP en CETA.

Oktober

Het kabinet verhoogt de AOW-leeftijd, na een nieuwe bevolkingsprognose van het CBS. De AOW-leeftijd ligt vanaf 2022 op 67 jaar en 3 maanden.

De voormalige Portugese premier António Guterres wordt verkozen als de nieuwe secretaris-generaal van de Verenigde Naties. Hij volgt Ban Ki-moon op.

De Colombiaanse president Juan Manuel Santos krijgt de Nobelprijs voor de Vrede toegekend voor zijn inspanningen om een einde te maken aan de burgeroorlog in het land.

November

De Republikeinse kandidaat Donald Trump wint de Amerikaanse presidentsverkiezingen. Hij verslaat zijn Democratische tegenstander Hillary Clinton nipt. Eind januari 2017 wordt Trump ingezworen.

Fidel Castro, oud-leider van Cuba, overlijdt op 90-jarige leeftijd.

December

Geert Wilders wordt schuldig bevonden aan groepsbelediging en het aanzetten tot discriminatie. Van onder meer de aanklacht 'aanzetten tot haat' wordt hij vrijgesproken.

IS pleegt een aanslag op een kerstmarkt in Berlijn, met 12 doden als gevolg. In Turkije wordt de Russische ambassadeur doodgeschoten.